

Les polítiques d'identitat cultural

nacionalisme, etnicitat, raça i
multiculturalisme

Josep R. Llobera

PID_00145448

Universitat Oberta
de Catalunya

www.uoc.edu

Índex

Introducció	5
Objectius	6
1. Definicions	7
2. Nació i nacionalisme	11
2.1. Preliminars	11
2.2. Què és una nació?	12
2.3. El desenvolupament del nacionalisme en la modernitat	14
2.3.1. Del 1789 al 1870	14
2.3.2. Del 1870 al 1918	17
2.3.3. Del 1918 al 1945	18
2.3.4. Del 1945 al 1989	19
2.3.5. Del 1989 fins ara	22
2.4. Teories modernes del nacionalisme	25
2.4.1. Teories primordialistes i sociobiològiques	26
2.4.2. Teories de la modernització	27
2.4.3. Teories evolucionistes	28
3. Etnicitat	29
3.1. Etnocentrisme i naturalesa humana	29
3.2. Les teories de l'etnicitat	30
3.2.1. Primordialisme	31
3.2.2. Instrumentalisme	33
3.3. Taxonomia de les ètnies nacions	36
3.4. conflicte ètnic	36
3.4.1. El conflicte del Líban	38
3.4.2. El conflicte del Kurdistan	39
3.5. Les regulacions del conflicte ètnic	41
3.5.1. Mètodes per a eliminar les diferències	42
3.5.2. Mètodes per a conduir les diferències	44
4. Raça	46
4.1. Punts de vista sobre la raça: els primers temps	46
4.2. La raça a l'era dels descobriments	49
4.3. Classificacions racials: Il·lustració i prejudici	53
4.4. Les teories racials de la història	55
4.5. El relativisme cultural	57
4.6. Les teories racials a l'Alemanya nazi	60

4.7. Dos casos particulars de societats racistes modernes: els Estats Units d'Amèrica i la República de Sud-àfrica	62
4.7.1. Els Estats Units d'Amèrica	62
4.7.2. La República de Sud-àfrica	66
5. Les condicions del multiculturalisme.....	68
Activitats.....	77
Exercicis d'autoavaluació.....	77
Solucionari.....	78
Glossari.....	79
Bibliografia.....	80

Introducció

En aquest mòdul explorarem una dimensió del món modern molt important: la dimensió articulada al voltant de les polítiques nacionalistes, ètniques i racials. Considerarem no solament aquestes idees, sinó també les actituds i el comportament associats amb aquestes idees.

Aquests fenòmens, per raons que més tard examinarem, generen passions molt fortes entre els éssers humans. Les emocions que s'hi impliquen són sovint del tipus més primari; en casos extrems, porten les persones a morir, i a matar, per a la supervivència del propi grup. Això no obstant, en aquestes emocions hi ha també una dimensió creativa, que es manifesta econòmicament, políticament i artísticament.

Les manifestacions d'**identitat nacional**, d'**etnicitat** i de **raça** existeixen en general arreu del món, però presenten característiques peculiars en cada àrea de civilització. Moltes de les qüestions que aquí considerem són només típiques de l'època moderna, i, per tant, únicament es poden projectar cap al passat fent ús d'una gran cautela. En qualsevol cas, el nostre objectiu és descriure i explicar el que és característic de la modernitat.

Des de bon començament cal tenir ben present que *nacionalisme*, *etnicitat* i *raça*, així com altres termes anàlegs, són denominacions que, ni en l'ús corrent, quotidià, ni en el científic, no són de significat unívoc. La raó d'aquest estat de les coses és deguda, en part, al fet que aquests termes estan carregats de valors morals i simbòlics; no són sempre conceptes científics, sinó més aviat l'aposta de lluites ideològiques. És més, hi ha diverses tradicions intel·lectuals que reflecteixen les experiències i visions de conjunt específiques dels països que han contribuït d'una manera important en aquestes àrees, com ara els Estats Units, la Gran Bretanya, França i, més recentment, Japó.

Hem d'advertir que convé que treballu dins els paràmetres de les definicions que aquest text us proporciona i que, quan llegiu altres textos o feu servir els conceptes que els són propis, heu de ser tothora conscients de la possibilitat que hàgiu d'afrontar discrepàncies terminològiques serioses.

Objectius

En aquest mòdul analitzarem les polítiques nacionalistes, ètniques i racials, i considerarem aquestes qüestions conceptualment, històricament i comparativament. Els objectius principals que us proposem d'assolir són els següents:

1. Aclarir els termes clau d'aquestes qüestions que es fan servir en la literatura.
2. Traçar les línies generals dels estadis principals del desenvolupament del nacionalisme.
3. Comparar les teories principals que proven d'explicar l'aparició del nacionalisme i de l'etnicitat.
4. Explicar l'auge de l'etnicitat en les societats humanes modernes.
5. Considerar les vies per a regular els conflictes ètnics i nacionals.
6. Examinar l'impacte de la idea de la raça en el pensament occidental i en les pràctiques polítiques occidentals.
7. Explorar el concepte de *multiculturalisme*.

1. Definicions

Com a pas preliminar, us proposem la definició de nacionalisme següent:

"El nacionalisme és una doctrina i un moviment projectat per a promoure i salvaguardar l'existència d'una nació."

H. Seton-Watson (1977, pàg. 19).

Aquesta definició és més aviat senzilla, però no pas menys útil, sempre que tinguem consciència de les implicacions històriques que comporta.

Qualsevol intent d'acceptar el concepte de **nacionalisme** exigeix l'aclariment d'uns quants termes bàsics, i particularment dels següents: *estat*, *nació*, *comunitat ètnica* (*ètnia*), *estat nació* i *raça*. Cal anar amb compte perquè no hi ha cap acord pel que fa a l'ús d'aquests termes; la paraula *nació* és especialment controvertida.

Ara bé, el terme *estat* és potser el més fàcil de definir i el que crea menys divergència. Definim l'**estat** com una comunitat política, centralitzada, territorialment definida i sobirana. En dir *centralitzada*, volem dir que hi ha un únic centre de poder; en dir *territorialment definida*, fem referència a l'existència de fronteres físiques clarament definides en la seva constitució i en dir *sobirana*, volem dir senzillament una entitat autònoma, no dependent políticament.

Ara bé, és clar que podríem afegir altres característiques a la definició d'estat. Max Weber es va referir a la monopolització i la concentració dels mitjans de coerció, és a dir el **monopoli de la força**, com a característica clau de l'estat. També podríem esmentar la **burocratització**, és a dir, l'existència d'un cos d'oficials permanent, que en terminologia moderna anomenem *funcionariat*. Una vegada més, la legitimització és una característica important de l'estat modern, com també ho és, almenys idealment, una certa homogeneïtat cultural i lingüística.

Els problemes comencen quan es tracta de definir la nació. El terme *nació* és molt més vague i ambigu que el terme *estat*, amb el qual es confon a vegades, tant en la parla comuna com en la literatura científica. En part la confusió és deguda al fet que hem heretat, de la darrereria del segle XVIII, dues grans definicions de *nació*: una de política i una altra de cultural.

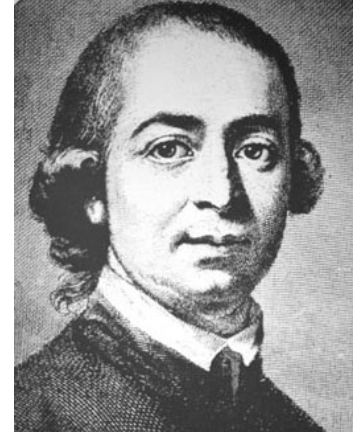
A la imatge, Jean-Jacques Rousseau, Ginebra, 1712-Ermenonville, 1778.

Rousseau fou el creador de la concepció política de la nació perquè va equiparar la categoria de **nació** amb l'expressió de la voluntat col·lectiva d'un poble. En la definició de Rousseau l'èmfasi es posa en l'element conscient, subjectiu. Nacionalitat i ciutadania són limítrofs; per això, en les tradicions anglesa, americana i francesa, es veu la nació essencialment com l'estat liberal democràtic.

Rousseau i la definició de nació

La definició de Rousseau, que posa l'èmfasi en l'element conscient, fou adoptada per la Revolució Francesa.

El filòsof alemany **Herder** fou el fundador de la **concepció cultural de la nació**. Herder va equiparar la categoria de nació amb les característiques ètniques d'un poble. En aquest cas, l'èmfasi recau en els criteris objectius, és a dir, en una filiació, una cultura i una llengua comunes. També es poden prendre en consideració altres factors: la història, la religió, la raça, el dret, el territori, el caràcter, etc.

Johann Gottfried von Herder. Mohrungen, 1744 - Weimar, 1803.

Les nacions i les ètnies estan estretament relacionades; per Smith, una **ètnia** és:

"Una determinada població humana amb històries, cultures ancestrals i mites compartits, que està associada a un territori específic i a un sentiment de solidaritat."

A.D. Smith (1986, pàg. 32).

Les ètnies també són conegudes com a comunitats ètniques o grups ètnics. Les ètnies han estat omnipresents històricament i espacialment, mentre que les nacions són essencialment un fenomen modern. Això no obstant, modernament les ètnies es transformen fàcilment en nació.

El terme **etnonació** ha estat encunyat per **Walker Connor** per a fer referència a les nacions sense estat, malgrat que en la literatura científica se'n parla amb varietat de noms: nacionalitats, minories nacionals, subnacions, etc., com també amb el terme *ètnies*, més inadequat. L'ambigüïtat terminològica és deguda al fet que el món real és extremament variat i fluid.

Val la pena destacar que l'expressió *grup ètnic* es fa servir, també, per a fer referència a la població migrant que s'ha establert fora de la seva terra nadiua o territori ancestral, tant si és en el mateix estat com en un altre.

Lectura complementària

Per a una anàlisi més profunda de l'etnonacionalisme, podeu llegir:

W. Connor (1994). *Ethnonationalism. The Quest for Understanding*. Princeton: Princeton University Press.

Vegem més detingudament, però, com un dels especialistes mundials capdavanters en aquesta àrea, **Anthony Smith**, compara ètnia i nació.

Comparació entre ètnia i nació segons A. Smith

	Ètnia	Nació
1	Població humana específica.	Nom col·lectiu propi.

Font: A.D. Smith (1991).

	Ètnia	Nació
2	Mite d'ascendència comuna i memòries històriques compartides.	Mites d'ascendència comuna i memòries històriques compartides.
3	Un o més elements diferenciadors de cultura comuna.	Cultura pública comuna de masses.
4	Terra nadiua associada.	Terra nadiua separada.
5	Sentiment de solidaritat per a un sector significatiu de la població (elits).	Sentiment de solidaritat per a la majoria de la població.
6		Drets i obligacions legals comuns per a tots els membres.
7		Economia comuna.

Font: A.D. Smith (1991).

De l'esquema es desprèn clarament que el que diferencia una ètnia d'una nació són els punts 3, 6 i 7. Segons aquesta definició de nació, és obvi que les nacions només poden existir en l'època moderna¹, per la senzilla raó que els criteris extres necessaris per a qualificar una entitat de nació (una cultura de masses, una economia comuna i drets iguals comuns) es van desenvolupar només en un període més aviat recent².

Les nacions modernes es van desenvolupar, en general, a partir de les antigues ètnies mitjançant els processos estàndard d'expansió, fusió, absorció, etc. És clar que les ètnies han existit durant molt temps, i tenim prou evidències històriques per a afirmar que es donaren en diverses parts del món. Com a ètnies de l'antiguitat són ben conegudes la israelita, la persa, l'egípcia i la grega.

Ara bé, la forma més corrent d'existència cultural en el món premodern era la **categoria ètnica fluida**, que es refereix a una unitat cultural de població que té un mateix sentiment de parentiu i ascendència, déus i memòries compartits, i dialectes estretament relacionats. D'altra banda, les categories ètniques estan mancades d'un sentiment de consciència i de solidaritat. Amb l'expansió colonial d'Occident les categories ètniques van esdevenir ètnies com a resultat de la presència d'observadors externs³, que els donava un sentiment d'unitat cultural. Aquest procés es coneix com a **etnogènesi**.

Encara no hem definit **etnicitat**, que potser és el concepte més recent en aquesta àrea; de fet, és senzillament una altra paraula per a referir-se a *identitat ètnica*, o més exactament, a una propietat compartida per les persones que pertanyen a una ètnia. Un altre terme que es deriva de la mateixa arrel és *etnocentrisme*; l'**etnocentrisme** és un fenomen universal que es pot definir com l'actitud de superioritat cultural que cada grup humà mostra en relació amb tots els altres grups.

⁽¹⁾Amb posterioritat a l'any 1789.

⁽²⁾Els dos segles darrers.

L'ètnia israelita

Algunes ètnies de l'antiguitat, per exemple la israelita posterior a Moisès, van estar molt a prop d'esdevenir una nació.

⁽³⁾Missioners, funcionari colonial, antropòlegs.

L'**estudi de la raça** és potencialment un camp de mines. Cap altre concepte no és tan controvertit com el de raça; molts antropòlegs rebutgen el terme com a concepte no científic, amb l'argument que, des d'un punt de vista estrictament biològic, la raça no és una categoria que faci referència a res substancial que no es pugui dir que mesura diferències d'intel·ligència o de caràcter. La raça no és res més que un fenomen a flor de pell; la **genètica** ha mostrat recentment que les variacions entre els éssers humans són de caràcter menor i que, en general, no corresponen a les variacions en el color de la pell.

Ara bé, és útil distingir raça biològica de raça social. La **raça biològica** és un grup d'éssers humans que comparteixen característiques físiques heretades genèticament⁴. La **raça social** es defineix com un grup d'éssers humans que un altre grup percep com a somàticament diferents. En el primer cas es tracta d'una construcció biològica; en el segon, d'una construcció social.

Pierre van den Berghe ha proposat la definició de **raça social** següent:

"Un grup humà que es defineix a si mateix i/o és definit per altres grups com a diferent dels altres grups en virtut d'unes característiques físiques que considera innates i immutables. Es considera que, al seu torn, aquestes característiques físiques estan relacionades intrínsecament amb la moral, la intel·ligència o altres habilitats o atributs no físics."

Les classificacions racials en la forma clàssica de diferenciar tres o més tipus racials⁵ ja no són vigents. Per les raons que hem esmentat, els antropòlegs físics ja no s'interessen gaire per aquestes taxonomies.

Pel que fa al **racisme**, es pot definir com un conjunt de creences, actituds i pràctiques institucionalitzades dirigides a perpetuar tota mena de discriminacions contra els membres de grups racials definits socialment com a inferiors.

⁽⁴⁾Color de la pell, tipus de cos, color dels cabells, etc.

Lectura recomanada

P. van den Berghe (1978). *Race and Racism* (pàg. 9). Nova York: Wiley.

⁽⁵⁾Caucasià, mongòlid i nègrid.

2. Nació i nacionalisme

2.1. Preliminars

El **nacionalisme** és, juntament amb el liberalisme i el socialisme, una de les ideologies més poderoses de la modernitat. Aquí donem a la paraula *ideologia* un sentit minimalista, neutral, per a referir-nos a un sistema d'idees i valors predominant en un entorn o medi social determinat. En paraules de Durkheim, el nacionalisme com a ideologia és un conjunt de representacions col·lectives típiques de les societats modernes.

Dues raons principals expliquen l'auge del nacionalisme en el món en què vivim:

- En primer lloc, el **caràcter sagrat de la nació**, manllevat de la religió.
- En segon lloc, la **voluntat del poble** de defensar el seu sentit de comunitat cultural.

Més endavant tornarem a aquestes qüestions.

Nacionalisme és una paraula ambigua, amb una varietat de significats majoritàriament pejoratius en l'ús quotidià, però sovint també en la literatura erudita, *nacionalisme* es fa servir preferencialment com un terme injuriós que fa referència a un amor per la nació irracional i extrem, pel qual se sacrifica qualsevol altra cosa. Les emocions implicades en el nacionalisme són del tipus més elemental⁶; les persones estan disposades a morir, i també a matar, per la seva nació. No cal que recordem la lletania quotidiana dels horrors de l'ex-Iugoslàvia, un conflicte que tant als mitjans de comunicació com a la classe política els agrada de presentar com una conseqüència de les rivalitats nacionalistes desbocades.

⁽⁶⁾D'aquí ve l'etiqueta de *tribalisme*, al qual sovint se'l vincula.

Hi ha altres maneres, és clar, de definir el nacionalisme. Si equiparem el nacionalisme a l'amor per la nació –per al qual sovint es fa servir el terme *patriotisme*–, la dimensió pejorativa pot ser fins a cert punt neutralitzada, i així apareix una imatge diferent de nacionalisme. En aquesta concepció el nacionalisme incorporaria sentiments que es podrien canalitzar productivament i d'una manera positiva, sia en l'àmbit material (l'economia) sia en l'àmbit espiritual (les arts i la literatura), sense oblidar el domini polític de la construcció nacional.

Voldríem insistir, doncs, que el nacionalisme no té un contingut predeterminat; com un contenidor de significat, el nacionalisme pot fer referència a realitats nacionals tant benèfiques com malignes. Hi ha una concepció liberal i democràtica de la nació, com també n'hi ha una altra de contaminada pel totalitarisme⁷.

⁽⁷⁾De les varietats comunista, feixista o fonamentalista religiosa.

Tom Nairn ha insistit que "la tasca d'una teoria del nacionalisme ha de ser la d'abastar les dues cares de la moneda. Ha de ser veure els fenòmens en conjunt, d'una manera que superi aquestes cares «positiva» i «negativa»". Únicament d'aquesta manera podem aspirar a escapar-nos d'una perspectiva moralista i a accedir a una altra de més científica.

"Els científics socials hauríem de passar menys temps censurant-lo –que és aproximadament com maleir el vent– i dedicar-nos més a mirar de descobrir per què pren les formes que revesteix i com es pot prevenir que esquinçi, fins i tot alhora que les crea, les societats en les quals apareix i, més enllà d'això, el teixit de la civilització moderna."

C. Geertz (1973, pàg. 254).

2.2. Què és una nació?

"Una nació és una ànima, un principi espiritual. Dues coses que, en realitat, en són només una, constitueixen aquesta ànima, aquest principi espiritual. Una és en el passat, l'altra en el present; una és la possessió comuna d'un llegat ric de records, l'altra és el consentiment actual, el desig de viure plegats, la voluntat de continuar fent valer l'herència que s'ha rebut indivisa [...]. En el passat, una herència de glòria i de penediments per a compartir, en l'avenir un mateix programa per a dur a terme [...]."

L'existència d'una nació és un plebiscit que es fa cada dia, de la mateixa manera que l'existència de l'individu és una afirmació perpètua de vida [...]. El vot de les nacions és, en definitiva, l'únic criteri legítim, al qual s'ha de tornar sempre."

E. Renan (1871).

Una de les definicions més populars de **nació** que han aparegut en els darrers anys és la de **Benedict Anderson**, el qual caracteritza la nació com "una comunitat política imaginada, i imaginada com inherentment limitada i sobirana alhora". Amb la paraula *imaginada*, Anderson fa referència al fet que "els membres de fins i tot la més petita de les nacions no coneixeran mai la majoria dels seus compatriotes, no els trobaran mai, ni en sentiran a parlar mai, i, això no obstant, en cadascuna de les seves ments hi viu la imatge de la seva comunitat".

Un altre aspecte de la definició d'Anderson és que les nacions són finites, tenen fronteres, és a dir, cap nació no pot abastar la humanitat sencera perquè una nació suposa l'existència d'un món de nacions.

Lectura complementària

Trobareu la traducció al castellà següent de l'obra d'**Ernest Renan**:

¿Qué es una nación? Cartas a Strauss. Madrid: Alianza (1988).

Lectura recomanada

B. Anderson (1991). *Imagined Communities* (pàg. 6-7). Londres: Verso.

La **sobirania de la nació** implica que la nació es legitima a si mateixa, sense cap referència a un ordre diví⁸. Quant a la idea de nació com a comunitat, és un aspecte que assenyala un element essencial del caràcter de nació: la creença en un sentit de fraternitat o "companyonia horitzontal", amb independència d'altres consideracions⁹.

Ara estem en condicions de definir l'expressió tan recurrent d'*estat nació*. En teoria un **estat nació** és un estat que és una nació, això és, un estat que comprèn una nació. Però, com que tenim dues definicions de nació, tenim també dues definicions d'estat nació.

Prenem com a exemple el Regne Unit. Segons el principi de **nació política**, es pot veure el Regne Unit des de la perspectiva dels seus ciutadans, o subjectes de la corona que tenen un sentit de lleialtat vers la monarquia i l'Estat britànic. En aquest sentit podem dir que el Regne Unit és un estat nació.

Ara bé, si adoptem el principi de **nació cultural**, trobem al Regne Unit quatre comunitats històricament constituïdes: Anglaterra, Escòcia, País de Gal·les i Irlanda del Nord. Aquestes comunitats tenen una identitat pròpia distintiva expressada en una varietat de costums i que fan referència a marcadors ètnics com ara la llengua, la cultura, la història, etc. En aquest segon sentit considerariem el Regne Unit com un estat multinacional.

En un article¹⁰ de gran difusió, **Walter Connor** (1994, pàg. 96) suggerí que un examen de cent trenta-dues entitats generalment considerades com a estats l'any 1971 va produir un resultat sorprenent perquè únicament dotze d'aquestes entitats (9,1%) es podrien considerar justificadament estats nació.

Desgraciadament, en la vida política real les coses són més complicades, mai no estan tan ben definides, perquè històricament, després de la Revolució Francesa, s'ha donat una interpenetració d'aquestes dues concepcions de nació amb les conseqüències generals següents:

1) D'una banda, els anomenats **estats multinacionals** han provat d'esdevenir estats nació reals mitjançant un procés de construcció de la nació, que essencialment consisteix a intentar homogeneïtzar i uniformitzar culturalment i lingüísticament les diverses nacions culturals normalment subordinades. Un element clau en aquest procés d'homogeneïtzació és el sistema educatiu, que afavoreix la llengua oficial i la cultura dominant de l'estat. Sorprenentment, però, els estats no sempre han reeixit en aquest propòsit, altrament no tindriem ara la gran varietat de nacionalismes minoritaris que hi ha a Europa i arreu.

⁽⁸⁾El poble és la nació, tal com els revolucionaris francesos afirmaven amb audàcia el 1789, i cap monarca ordenat divinament no podria aturar-la.

⁽⁹⁾Classe, gènere, etc. que puguin separar els individus.

Gaiter escocès.

⁽¹⁰⁾Publicat originalment el 1978.

2) D'altra banda, les nacions, és a dir, les **nacions culturals**, han procurat assolir cada vegada més parcel·les d'autonomia i, en última instància, han aspirat a constituir-se en estats sobirans, quan ha estat factible. El **principi d'autodeterminació**, tan típic de la modernitat, és una de les conseqüències d'aquest estat de coses.

D'ençà de la Revolució Francesa, la nació¹¹ ha esdevingut un dels valors més alts de la modernitat i, per tant, una cosa altament desitjable de tenir o de vantar-se de tenir. Els recents esdeveniments a l'Europa oriental, particularment d'ençà del 1989, mostren que aquest principi és ben lluny de ser obsolet.

⁽¹¹⁾Particularment en el sentit cultural del terme.

Ni tan sols la Comunitat Europea no anuncia la fi de les identitats nacionals (en el sentit cultural), sinó ben al contrari: l'aflorament de les identitats submergides de les petites nacions oprimides d'Europa. Tendim a fer servir la paraula *nació* majoritàriament en el sentit cultural, i reservem l'expressió *estat nació* per a aquells casos en què estat i nació coincideixen.

2.3. El desenvolupament del nacionalisme en la modernitat

2.3.1. Del 1789 al 1870

La **Revolució Francesa** i les **invasions napoleòniques** van anunciar i en gran part provocaren l'adveniment del nacionalisme modern a l'Europa occidental, tant en el sentit de posar fi, si més no temporalment, a la concepció aristocràtica de la nació, predominant en l'Antic Règim, i modernitzar l'estat, com també en el de generar sentiments d'independència política i d'autonomia cultural entre els països afectats (Greenfeld, 1992).

A l'Amèrica Llatina, la Declaració d'Independència dels Estats Units de 1776, la Revolució Francesa i les invasions napoleòniques van ser factors influents a l'hora de generar moviments reeixits per a la independència nacional en el primer terç del segle XVIII.

El **període postnapoleònic** va començar, però, de la manera més desfavorable. El Congrés de Viena, que el 1815 va reunir els estats europeus capdavanters per a decidir el futur del continent, s'oposà amb determinació als naixents nacionalismes italià i alemany, i també al polonès. La independència de Grècia¹², que es va veure com el primer gran esdeveniment del principi nacionalista, fou seguida ben aviat per la independència de Bèlgica.

⁽¹²⁾L'any 1830.

En qualsevol cas, molt pocs pensadors polítics del segle XIX van aconseguir copsar l'enormitat de l'allau nacionalista, perquè a tot estirar la veien com una novetat passatgera. Això també val per a l'escassetat i la pobresa de plantejaments teòrics sobre la qüestió nacional.

"Es retreu als comunistes que desitgin abolir els països i les nacionalitats.

Els treballadors no tenen país. No els podem prendre allò que no tenen. Considerant que el proletariat ha d'assolir primer de tot la supremacia política, ha d'alçar-se per a ser la classe capdavantera de la nació i s'ha de constituir en nació, és fins ara nacional, però no en el sentit burgès de la paraula.

Les diferències nacionals i l'antagonisme entre pobles s'esvaeixen cada dia més, a causa del desenvolupament de la burgesia, de la llibertat de comerç, del mercat mundial, de la uniformitat en el mode de producció i de les condicions de vida que hi corresponen. La supremacia del proletariat farà que s'esvaeixin encara més."

K. Marx; F. Engels (1983, pàg. 225).

"L'experiència demostra que per a una nacionalitat és possible néixer i ser absorbida per una altra: i com que era originalment una porció inferior i més endarrerida de la raça humana l'absorció li és enormement avantatjosa. Ningú no pot suposar que no sigui més beneficiós per a un bretó o un basc de la Navarra francesa, el fet de ser introduït dins el corrent d'idees i sentiments d'un poble altament civilitzat i cultivat –ser un membre de la nacionalitat francesa, admès en termes d'igualtat en tots els privilegis de la ciutadania francesa, compartint els avantatges de la protecció francesa, i la dignitat i el prestigi del poder francès– que no pas emmurriar-se en les pròpies ruïnes, vestigis mig salvatges de temps passats, i regirar-se en la petita òrbita mental, sense prendre part ni tenir interès en el moviment general del món. La mateixa observació serveix per al gal·lès o l'escocès de les muntanyes com a membres de la nació britànica."

J.S. Mill (1983, pàg. 363-364).

De les tres ideologies més poderoses del segle XIX –liberalisme, socialisme i nacionalisme–, identificades amb l'adveniment de la modernitat i la subversió de l'Antic Règim, el **nacionalisme** fou la menys apreciada com a idea força en el moment de la seva aparició. Seguint les idees expressades fa molt de temps per Carlton Hayes (1931) i Hans Kohn (1944), entre altres, s'acostuma a veure el desenvolupament del nacionalisme dels segles XIX i XX essencialment en termes dicotòmics i moralistes. Abans del 1870 hi havia un nacionalisme que era democràtic, progressiu i humanista; després del 1870, el nacionalisme esdevingué imperialista, autoritari i xovinista.

A l'hora de considerar el desenvolupament del nacionalisme, podem distingir els tres grans models següents:

1) El model germanoitalià

La primera cosa que val la pena d'esmentar sobre el model germanoitalià és que sembla que combina la construcció de l'estat amb el nacionalisme. En resum, el model assumeix una **unitat**¹³ que hauria existit d'ençà de l'època medieval i que s'expressava en una llengua, una cultura i una filiació comunes. A causa

Lectura complementària

K. Marx; F. Engels (1977).
Manifest del partit comunista.
Barcelona: Edicions 62 / Edicions de la Magrana.

Lectura complementària

Trobareu la traducció castellana següent de l'obra de J.S. Mill:
Del gobierno representativo.
Madrid: Tecnos (1985).

⁽¹³⁾Una nació "italiana" i una nació "alemanya".

d'una combinació de factors interns (desorganització, egoisme, etc.) i externs (dominació estrangera), la nació no havia pogut prosperar adequadament en el passat.

L'única manera d'aconseguir-ho era que la nació controlés els seus propis afers en el context d'un estat modern, centralitzat. Això requeria un procés d'unificació de les diferents unitats polítiques independents o dominades que compartien la mateixa nacionalitat. Malgrat tot, en els dos casos podem observar que en el procés de construcció de l'estat nacional el comandament l'agafà l'estat més dinàmic¹⁴ que hi havia en cadascuna de les àrees de civilització, és a dir, Prússia a Alemanya i el Piemont a Itàlia.

(14) Sigui políticament, sigui econòmicament.

2) El model francès

El model nacionalista francès comença a l'extrem oposat de l'espectre, amb l'existència d'un estat, amb fronteres fixes i estables, i en el qual la nació es veu com una manifestació del **lliure arbitri** de la seva ciutadania; en paraules de Pflanze (1966, pàg. 139): "La sobirania comuna proporcionà institucions comunes i una tradició política comuna a partir de les quals va aparèixer un sentit de caràcter nacional que ultrapassà les diferències culturals".

Tant si són un accident històric com si no ho són, el model francès va incorporar els dos elements separats següents:

- La **sobirania popular**, que actuava com a catalitzador de la corrosió de les monarquies autocràtiques.
- L'**estat històric**, que havia d'afrontar els atacs violents dels nacionalismes culturals, amb efectes i respostes que variaven d'acord amb una constel·lació de factors.

El model francès va implicar també reconèixer la consecució de l'homogeneïtat cultural i lingüística. Hi havia un intent conscient d'assolir aquests objectius mitjançant el nacionalisme generat per l'estat. A través del sistema educatiu obligatori, es transmetia tant el mitjà (la llengua, la cultura) com el missatge (els valors cívics).

Nació com a principi espiritual

El model francès era generalment dependent de la idea de Renan de la nació com a principi espiritual, caracteritzada per una herència de memòries comuna, i un desig i una voluntat de viure plegats.

3) El model irlandès

El tercer model, que potser es podria anomenar **model nacionalista irlandès**, implica una nació definida culturalment, normalment associada a un territori històric dins un determinat estat (o estats). En triar Irlanda per a representar el tercer model, s'ha seleccionat el cas més complex pel que fa a les relacions entre

una nacionalitat oprimida i la nacionalitat opressora corresponent. L'actual independència d'Éire, i el fet que Irlanda del Nord romangués dins el Regne Unit, era una de les solucions possibles per a l'amarga disputa històrica entre la població irlandesa i el govern britànic: d'una autonomia limitada a la total independència territorial per a Irlanda.

Encara que presenta alguns paral·lelismes amb el model germanoitalià, el tercer model fa normalment referència a **unitats nacionals petites** que proven de separar-se d'un estat o imperi multicultural existent, més que no pas a estats petits que s'uneixen per a formar un estat de base nacional més gran. Els objectius dels nacionalismes contra l'estat varien de requeriments culturals a l'autonomia, del federalisme a la independència total. En teoria, totes les unitats poden progressar, des d'exigències culturals fins a demandes d'independència (Hroch, 1985).

És del tot obvi que hi ha una contradicció entre les tendències expansionistes de l'estat i el principi de nacionalitat. Les doctrines del nacionalisme polític i cultural promouen la creació de veritables estats nació, és a dir, estats que contenen una sola nació¹⁵; les realitats eren, però, més aviat diferents. Moltes nacionalitats no van reeixir mai a crear el seu propi estat; molts estats eren estats nació només en aparença. L'estat no va canviar el seu caràcter a causa dels violents atacs nacionalistes, però hagué d'adaptar-se als nous temps i crear, si més no, el simulacre d'una nació.

(15) Sigui quina sigui la definició de nació.

2.3.2. Del 1870 al 1918

Durant aquest període, pràcticament tots els estats europeus occidentals van coincidir a incrementar el seu prestigi, la seva *grandeur*, mitjançant la possessió de colònies a ultramar. El fet que es donés la més frenètica de les expansions colonials a ultramar, en el moment en què la idea d'autodeterminació guanyava terreny ideològic, no deixa de ser una mica irònic. Aquesta **fase imperialista** en la història europea es va justificar sovint en termes d'una missió civilitzadora de les races superiors sobre les races inferiors. El paísos imperialistes havien de dur a terme una "missió nacional". Els estats occidentals consideraven totalment ridícula la idea que les anomenades *races inferiors* poguessin tenir dret a l'emancipació nacional.

De fet, després del 1870, va predominar la política de pur poder dels grans estats. En aquest context, **nacionalisme** significa una forma extrema de patriotisme, és a dir, de característiques clarament patriotes i xovinistes, dins el marc general d'una política imperialista. Parafrasejant Lenin, es podria dir que l'imperialisme va esdevenir l'estadi més alt del nacionalisme.

Per la nova generació de nacionalistes estatals "la possessió d'un imperi era una condició prèvia essencial per al lliure desenvolupament de la pròpia cultura nacional en el futur" (W. Mommsen). Això no ha de fer que perdem de petja les **raons econòmiques de l'imperialisme**: la necessitat d'exportar l'excedent de capital i de recursos humans a altres territoris. A més, els interessos personals de la burocràcia colonial van ajudar a perpetuar el sistema.

El desenvolupament de l'imperialisme va reforçar la determinació dels estats de l'Europa occidental de contenir les seves minories nacionals internes o nacionalismes naixents contra l'estat; aquesta determinació dels estats va fer que s'ocupessin més activament que mai en les polítiques d'homogeneïtzació nacional, i en les mesures repressores violentes contra les manifestacions culturals i polítiques de les nacionalitats que despertaven. Cap a l'any 1913, es considerava improbable la idea que les nacions petites poguessin assolir la independència mitjançant la insurrecció o per qualsevol altre procediment, perquè el model d'estat unitari ho impregnava tot.

Mesurant-ho en termes d'independència nacional, per exemple, únicament Noruega fou un cas reeixit d'autodeterminació a l'Europa occidental en el període comprès entre 1870 i 1914. Això no obstant, la Primera Guerra Mundial canvià les coses un cop més. El col·lapse dels imperis a l'Europa central i oriental, i el compromís del president Wilson d'introduir l'**autodeterminació nacional** en l'agenda de negociacions, van produir una notable tempestat de petits estats independents, encara que no van resoldre la qüestió nacional per raó del problema recalcitrant de les minories perjudicades en els nous estats.

2.3.3. Del 1918 al 1945

El **feixisme** fou la culminació del nacionalisme estatal. Tots els països europeus occidentals van desenvolupar moviments nacionalistes radicals que es podrien etiquetar –seguint l'afortunada expressió de Charles Maurras– de *nacionalismes integrals*, i que van presentar reaccions contràries al nou ordre burgès democràtic i liberal que sorgia, en el qual les classes treballadores i els partits socialistes tenien una importància cada vegada més gran. Aquests moviments apareixien generalment com a resultat d'una gran crisi de confiança¹⁶ en l'estat nació i com a moviments de renovació, de revitalització de l'organisme nacional, percebut com a malaltís.

⁽¹⁶⁾Per exemple, la humiliació internacional que seguia les derrotes militars, o els apetits imperialistes insatisfets.

Tant l'Alemanya nazi com la Itàlia feixista hi encaixen bé. El feixisme es va centrar en la supremacia de la nació concebuda com a inseparable de l'estat. Benito Mussolini expressà el seu pensament quan va dir que el feixisme considerava l'estat com un absolut.

En aquesta concepció de l'estat, es veia l'individu en una posició de total subordinació. Anthony D. Smith ha observat correctament que:

"El feixisme tendeix a veure la nació en termes instrumentals, com un «centre de poder», un dipòsit de reserva i una arma per a l'exercici de la voluntat i la força."

A.D. Smith (1986, pàg. 56).

Alguns autors, incloent-hi Carlton Hayes i Anthony D. Smith, han estat poc inclinats a acceptar que hi ha una relació estreta entre nacionalisme i feixisme. Encara que tenen raó quan destaquen l'especificitat del feixisme, el fet de no veure una continuïtat entre el nacionalisme integral i la concepció feixista de l'estat nació fa que corrin el risc d'ignorar una de les principals dimensions del feixisme.

En el període d'entreguerres, el **model del nacionalisme feixista** s'estengué en una forma o una altra arreu d'Europa. En el poder o en l'oposició, els moviments feixistes eren presents en la majoria de països. On va triomfar políticament, el feixisme va seguir les seves polítiques extremistes de construcció de la nació, en un intent de crear l'homogeneïtat nacional necessària per a mantenir les masses del país en sintonia amb les idees mítiques i sovint místiques de la nació estat.

Efectivament, el feixisme va posar l'èmfasi en els mites i els símbols de la comunitat nacional, i s'assegurà que la distinció entre les esferes pública i privada fos gairebé esborrada. El feixisme, basat en una combinació de terror i consens, va exigir la participació de les masses en els cultes que generaven un sentit de pertinença a la nació perquè afavorien que els individus se sentissin implicats en els afers d'aquesta. Com a forma extrema de nacionalisme, el feixisme ha acolorat la percepció del nacionalisme del segle XX.

2.3.4. Del 1945 al 1989

Va semblar que el col·lapse del feixisme l'any 1945 posava fi a l'era del nacionalisme a Europa. En la seva forma feixista, el nacionalisme va adoptar un tarannà totalitari, la qual cosa es considerava un anatema en el període de postguerra, un període que veia Europa essencialment dividida per línies ideològiques. La Guerra Freda i la política de blocs no van deixar espai per a les aventures nacionalistes. Entre 1945 i 1989, les fronteres dels estats eren sagrades, inviolables.

Benito Mussolini (1883-1945) promogué la formació dels *fasci di combattimento*, que van constituir l'embrió del partit feixista.

Període de guerra

En aquest període, alguns nacionalismes minoritaris, particularment en els territoris ocupats per Alemanya, es deixaren dur per l'encís o el control de les ideologies feixistes, amb conseqüències previsibles per al període de postguerra.

D'altra banda, fora d'Europa es desenvolupava un altre tipus de nacionalisme, que reflectia el desig de les colònies d'independitzar-se, fins i tot si això representava, a vegades, una confrontació violenta amb la metròpoli. L'imperialisme colonial va començar a esfondrar-se.

Seria eurocèntric suposar que termes com ara *nació* i *nacionalisme*, *sentiments nacionals*, *consciència nacional* i altres de similars, que en la seva forma moderna es van originar i desenvolupar a l'Europa occidental, poden funcionar com a conceptes universals. És clar que d'una manera limitada ho són, però la diversitat cultural que hi ha en la base dels diferents espais de civilització fa que la convergència de nacionalismes sigui improbable.

La responsabilitat de la prova correspon a les persones que proclamen, per exemple, que els nacionalismes singalès, kurd i escocès són essencialment el mateix. Alguns dels factors que tenen una importància fonamental en la manera de concebre la nació són els següents:

- les creences religioses;
- les concepcions del parentiu;
- les idees de territori.

El budisme, l'islam i el cristianisme impliquen visions del món diferents, que afecten radicalment la conceptualització de la nació. Bruce Kapferer (1988) mostra com en el cas del nacionalisme singalès el budisme impregna la manera que es té de percebre les realitats polítiques.

John Armstrong (1982) ha mostrat d'una manera convincent que les **poblacions sedentàries** tendeixen a tenir un concepte de frontera territorial totalment absent en els pobles nòmades.

Finalment, la forma en què es concep la **comunitat** és sovint una projecció cap a un espai social més ampli de concepcions de parentiu, en alguns casos amb un fort èmfasi en la "sang" o filiació comuna. Qualsevol persona pot esdevenir escocesa amb la condició que visqui a Escòcia i s'identifiqui amb la nació escocesa, socialment i fins a un cert punt culturalment, mentre que una persona pot esdevenir kurda només d'una manera: a partir d'una filiació kurda, és a dir, a partir d'haver nascut kurda.

Cap als anys seixanta, i parlant en termes generals, els nacionalismes anti-imperialistes corresponen a les dues grans categories següents:

- Nacionalismes inspirats per religions tradicionals (en aquest cas l'islam té un paper important).

Lectura complementària

J. Armstrong (1982). *Nations before Nationalism*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press.

- Nacionalismes basats en el marxisme leninisme o en un tipus de socialisme nadiu.

En molts casos les fronteres dels estats que tot just naixien van ser determinades pels poders colonials i reflectien l'antiga delimitació colonial. En la construcció dels nous estats independents no es tingué gens en compte la qüestió de si eren ètnicament o lingüísticament homogènis o no. Aquest cas va ser especialment el d'Àfrica.

"La gent va lluitar perquè no creia en el dret de l'home blanc de governar i civilitzar els negres. Es van aixecar en una gran rebel·lió no pas obligats per un moviment terrorista o un jurament supersticiós, sinó en resposta a una crida de l'esperit que convocava, en els cors de tots els homes, educats i no educats, i de sempre, a rebel·lar-se contra la dominació estrangera. És important tenir-ho present per a comprendre la naturalesa d'un moviment nacionalista com el meu. La sanció d'aquest moviment no és per a crear l'esperit de rebel·lió sinó per a articular-lo i mostrar-li una nova tècnica." (Any 1956).

"Les nacions, en qualsevol sentit real de la paraula, no existeixen en aquest moment a l'Àfrica. Cap de les nostres nacions no és feta de persones unides per una llengua única o una herència que els és comuna, ni tampoc de la gent de la nació veïna. Cadascuna de les nacions existeix perquè les seves fronteres van ser les convencions històriques i administratives dels poders colonials." (Any 1964).

Julius Nyerere citat per B. Shafer (1982, pàg. 164-165).

Els **nacionalismes del anomenat Tercer Món**, per tant, tendeixen a pertànyer al tipus en el qual l'estat construeix la nació o, per ser més exactes, proven de fer-ho així. No és sorprenent observar que el nombre d'èxits ha estat més aviat limitat; al cap i a la fi, a l'Europa occidental els processos han trigat centenars d'anys a convertir estats multiètnics en estats nació.

Als estats *postcolonials* el paper de les elits occidentalitzades ha estat provar de proporcionar a les masses una consciència de la seva unitat, cohesió i identitat en comptes de les manifestes divisions ètniques, lingüístiques i religioses. Per tant, les nacions es van inventar del no-res, les comunitats s'idearen on no hi havia sinó diversitat i dispersió, i es van crear històries per a sustentar tot aquest edifici trontollós. A més, aquest nacionalisme va legitimar també el monopoli del poder per part de les elits.

En els nacionalismes del Tercer Món existia una contradicció important: es presentaven com a antieuropeus, però havien de dependre de conceptes estrangers, com ara nació, estat, constitució, desenvolupament, etc., per a dur a terme els seus objectius. En resum, els estats postcolonials¹⁷ es van haver d'adaptar a la modernitat; de fet els quedà molt poc espai per a maniobres econòmiques, polítiques i culturals.

⁽¹⁷⁾ Sigui de tipus democràticoliberal, sigui de tipus socialista.

Basil Davidson, en el seu recent treball subtítulat ben apropiadament *Africa and the Curse of the Nation-State*, destacava que:

"Acceptar l'estat nació postcolonial significava acceptar el llegat de la divisió colonial, i les pràctiques morals i polítiques del domini colonial en les dimensions institucionals d'aquest."

B. Davidson (1992, pàg. 162).

És més, els **líders del Tercer Món** van haver de combinar sovint modernitat i tradició. Això va crear una situació més aviat esquizofrènica. A causa del feble suport popular i la precària integració nacional, molts països postcolonials van desenvolupar patrons autoritaris en els quals el culte a l'estat, que s'identificava amb la nació, era primordial. El que va sorgir de l'ordre postcolonial, especialment a l'Àfrica, fou, en paraules de Crawford Young (1994, pàg. 288), una mena d'estat integral en el qual les elits governants exercien un domini total sobre la societat en general. Aquest estat era el reflex de l'estat colonial, però sovint es va portar a l'extrem.

La **naturalesa multiètnica** és una característica de l'estat postcolonial; dins les fronteres de la majoria dels estats viuen plegades poblacions amb diferents llengües, religions, cultures, etc. En molts casos l'única cosa que va unir la població d'una colònia fou el desig d'enderrocar el domini estranger. Després de la independència, la primera de totes les tasques de l'estat fou l'intent febril d'ocupar-se en polítiques més o menys agressives de construcció de la nació, les quals normalment afavorien el grup ètnic dominant.

Ara bé, els resultats han estat més aviat pobres i hi ha hagut un increment de les demandes per a aconseguir més autonomia o la independència total de les regions i les ètnies subordinades. El fet que les polítiques de desenvolupament de la majoria dels països del Tercer Món hagin fallat, no ha estat un bon auguri per a legitimar aquests estats. L'augment de la política ètnica reflecteix, almenys en part, el desencís causat per la fallida de molts estats postcolonials; d'altra banda, aquests estats han mostrat molt poca inclinació a satisfer les demandes etnonacionals.

A llarg termini, el **conflicte violent de tipus separatista** ha esdevingut endèmic i, de fet, ben pocs països poden vantar-se d'haver resolt el problema. Això no obstant, un respecte supersticiós per les fronteres de l'època colonial acordades internacionalment ha estat un principi al qual la majoria dels nous estats s'han adherit.

2.3.5. Del 1989 fins ara

Un dels efectes de percebre la Unió Soviètica com un estat anticolonial no fou solament el fet que servís per a disfressar la construcció de l'imperi rus fins al 1917, sinó, el que és més important encara, que l'estructura colonial de la Unió Soviètica rarament fou sotmesa a examen.

Lectura complementària

C. Young (1994). *The African Colonial State in Comparative Perspective*. New Haven: Yale University Press.

"No tenim la força per a sostenir un imperi, i més val que sigui així. Deixeu que aquesta càrrega ens caigui de les espatlles: ens esclafa, ens xucla el vigor i apressa la nostra mort.

Observo amb esverament que el despertar de la consciència nacional russa ha estat en gran manera incapaç d'alliberar-se de grans pensaments de força i d'il·lusions imperials, que ha agafat del règim comunista la fraudulenta i artificial noció de patriotisme soviètic i que s'enorgulleix del superpoder soviètic [...] Quina perversió de la consciència no és argumentar que «per tot això, som un gran país i ens prenen seriosament a tot arreu». [...]

Ha arribat l'hora de triar d'una manera absoluta entre un imperi del qual nosaltres mateixos som les primeres víctimes i la salvació espiritual i física del nostre poble."

A. Solzjenitsyn (1991, pàg. 41-43).

Amb el col·lapse del bloc soviètic el 1989 i la desintegració de la Unió Soviètica en 1991-1992, aquestes qüestions han passat a primer pla. De sobte, un estat que havia afirmat repetidament haver resolt la qüestió nacional va explotar, aparentment com a resultat de les pressions nacionalistes.

Per a explicar aquest cataclisme, s'han expressat dues explicacions principals (Sny, 1993):

1) La primera veu la Unió Soviètica com un **embassament de nacionalitats** congelades, que han estat descongelades per l'escalfor de la perestroika (reestructuració econòmica) i la glasnost (transparència) de Gorbtxov. En aquesta perspectiva l'èmfasi es posa directament en el passat presoviètic, és a dir, en la formació de l'imperi rus en la modernitat i la seva poca habilitat per a assimilar una sèrie de pobles molt diferents.

2) La segona se centra en les **polítiques de nacionalitat** de la Unió Soviètica i considera fins a quin punt van conformar les futures nacions de la revolució del 1989.

Malgrat la mala fama, i contra les prediccions de molts polítics i científics socials, el **nacionalisme** reaparegué a l'Europa occidental en forma de nacionalismes minoritaris contra l'estat nació als anys seixanta, i ha persistit sense minvar fins ara¹⁸. Aquest fet ha estat una font de desestabilització política que ha afectat molts països. Totes les etnonacions proven de preservar un sentit d'identitat nacional i creuen correctament que això només pot ser assolit en el marc d'un estat que els proporcioni un grau considerable d'autonomia política.

S'ha donat molta importància a l'efecte imitador dels moviments d'alliberament nacional del Tercer Món sobre els etnonacionalismes de l'Europa occidental. És innegable que segurament hi hagué una influència retòrica, i en alguns casos es poden haver manllevat formes d'organització.

Lectura complementària

A. Solzjenitsyn (1991). *Rebuilding Russia*. Nova York: Farrar.

Mikhail Gorbtxov va presentar els programes de la perestroika i de la glasnost, i el 2 de setembre de 1991 reconegué oficialment la independència de les repúbliques bàltiques.

⁽¹⁸⁾A.D. Smith (1981); E.A. Tyryakian i R. Rogowski (1985).

Ara bé, fins a quin punt l'onada anticolonialista pot haver afectat el moment de l'aparició dels nacionalismes minoritaris a Occident és una qüestió oberta a la discussió.

En qualsevol cas, la causa principal del **ressorgiment etnonacional** s'ha d'anar a trobar en el procés sempre creixent d'imposar el model d'un estat nació estranger a la vida quotidiana de les nacionalitats sotmeses. El dos grans **objectius polítics** dels moviments etnonacionals són els següents:

- El dret d'una comunitat (gran o petita) a ser culturalment diferent.
- El dret d'una comunitat a controlar els seus propis afers dins un territori determinat.

Com es podia preveure, els moviments etnonacionalistes tendeixen a donar-se en àrees d'un potencial etnonacional alt. En tot cas, la major part d'aquests moviments no són nous. Des del 1989 hi ha hagut una recrudescència de l'etnonacionalisme a Occident, que ha estat sovint atribuïda a l'efecte bàltic¹⁹. En molts casos el que tenim és simplement un reembalatge oportunista de demandes antigues.

(19) Independència dels països bàltics.

El **període de postguerra** a l'Europa occidental ha estat caracteritzat per una extrema estabilitat de les fronteres polítiques. La majoria dels estats han arribat a la conclusió –el grau de reticència tant se val– que la creació d'una Europa unida anava a favor dels seus interessos econòmics i militars, fins i tot encara que calgués fer algunes concessions polítiques en termes de sobirania estatal. Ara bé, fins on estan disposats a anar per tal de construir una Europa políticament unificada encara no és clar. I a més, ¿es pot crear un sentit d'identitat europea transcendent, o superant en el sentit hegelianà, l'estat i les divisions nacionals?

Amb les repercussions del **desglaç ideològic** a l'Europa oriental, els pobles d'aquesta regió van posar a prova el monopoli europeu occidental *de facto* que hi havia sobre la idea d'Europa, i altres nacions, sens dubte, encara el desafiaran. Això porta a considerar de bon principi **què és Europa**:

- Una àrea de civilització única, o només una denominació geogràfica?
- Una entitat del passat, del present o del futur, o potser només una utopia?
- El somni anarquista d'una federació de pobles europeus, o un tipus de malson hitlerià?
- Una federació de pobles europeus, petits i grans, o un estat centralitzat, burocràtic i uniforme?

- Un mercat econòmic comú, o un govern unificat?
- Una Europa socialdemòcrata, o una Europa capitalista convertida en un camp qui pugui?

En resum, hi ha quatre grans problemes que dominen la idea d'un estat supernació europeu:

- la **sobirania** dels estats;
- el **nacionalisme** dels pobles;
- la **integració** dels grups ètnics no europeus;
- la **incorporació** de països europeus orientals.

Com a conseqüència, el futur d'Europa és problemàtic; el ritme haurà de ser més aviat lent i probablement es diluiran moltes de les aspiracions unitàries (Garcia, 1993).

Lectura complementària

S. Garcia (ed., 1993). *European Identity and the Search for Legitimacy*. Londres: Pinter.

Els anys seixanta i noranta representen punts àlgids en el procés d'autodeterminació. Els **anys seixanta** van ser l'època de la independència política per als països del Tercer Món que s'alliberaven del colonialisme d'estil europeu; els **anys noranta** han vist el col·lapse del bloc soviètic i la desintegració de la Unió Soviètica i d'altres estats europeus orientals²⁰ en diferents estats nous. El procés d'autodeterminació de les nacions encara és lluny de ser assolit, perquè hi ha un gran nombre de demandes ètniques i nacionals.

⁽²⁰⁾Txecoslovàquia i Iugoslàvia.

Les estructures polítiques postcoloniales són lluny de ser estables; el separatisme ètnic o nacional turmenta molts països de l'Àfrica i l'Àsia. En el món exsoviètic el desmembrament és probable que continuï, i no es pot excloure el col·lapse de la federació russa.

Finalment, el món occidental no és totalment insensible a aquestes tendències, que podrien afectar els estats del Canadà, Bèlgica i el Regne Unit, entre altres.

2.4. Teories modernes del nacionalisme

Una **teoria general del nacionalisme** ens hauria de proporcionar les respostes següents:

- 1) Una **causa** de la gènesi i l'evolució de la idea de nació a l'Europa occidental, com també de la seva difusió arreu del món.
- 2) Una **exposició** espaciotemporal de les diverses estructures, ideologies i moviments del nacionalisme en el període modern.

3) Una **comprensió** dels sentiments col·lectius o sentiments d'identitat nacional juntament amb els elements concomitants de conscienciació.

Com aborden les diverses teories sociològiques aquests objectius tan ambiciosos? Parlant en termes generals, la majoria dels estudis del nacionalisme són descripcions superficials de casos concrets o comparacions a la manera de Frazer; pel que fa a la comprensió dels sentiments col·lectius o d'identitat nacional, és pràcticament *terra incognita*.

Considerarem tres grans grups de teories del nacionalisme: les primordialistes i sociobiològiques, les de la modernització i les evolucionistes.

2.4.1. Teories primordialistes i sociobiològiques

Entre les poques teories universalistes del nacionalisme, cal que esmentem les perspectives primordialistes i les sociobiològiques.

El **primordialisme** considera que la identitat de grup és un fet, perquè en totes les societats hi ha determinats vincles primordials i irracionals, basats en la sang, la raça, la llengua, la religió, la regió, etc. En paraules de Clifford Geertz (1973), són lligams inefables, però coercitius, resultat d'un llarg procés de cristallització. Els estats moderns, en particular els països postcolonials, però no pas exclusivament, estan superposats a les realitats primordials, és a dir, als grups ètnics o comunitats ètniques.

L'**enfocament sociobiològic** comença amb el pressupòsit que el nacionalisme és el resultat d'estendre la selecció del parentiu a una esfera més àmplia d'individus que es defineix en termes de filiació comuna o putativa. Les explicacions sociobiològiques no s'articulen necessàriament en termes de determinisme genètic, si bé aquesta assumpció pot ser heurísticament útil.

La majoria dels sociobiòlegs no consideren que el **nacionalisme** es pugui explicar en termes de mecanismes genètics, és a dir, sense connectar-lo amb els resultats de les ciències humanes i socials. L'enfocament sociobiològic insisteix en el fet que el nacionalisme combina tant elements racionals com irracionals, és a dir, una "ment primitiva" amb tècniques modernes. La paraula *nacionalisme* expressa realitats diferents: un amor pel país, l'afirmació de la identitat nacional i la dignitat nacional, però també l'obsessió xenòfoba per assolir aquestes coses violentant i sacrificant altres nacions. El nacionalisme construeix sobre l'etnocentrisme cap a l'interior del grup, i la xenofòbia, cap a l'exterior del grup.

Per Shaw i Yuba, el **nacionalisme** "fomenta l'orgull, la dignitat i els sentiments d'afinitat entre membres a l'interior del grup, d'aquesta manera constitueix una base filosòfica i moral per a exigir sobirania política". El nacionalisme té

Vegeu també

Consulteu els enfocaments primordialistes al subapartat 3.2.1 d'aquest mòdul.

les arrels en el passat, però és un vehicle contemporani per a canalitzar les inclinacions humanes envers la guerra. En aquest context és important destacar les dimensions psicològiques del nacionalisme; s'estableix un lligam entre l'individu i la nació basat en la idea que la nació és òbviament una gran família. L'individu s'identifica amb la nació i d'aquesta manera tendeix a preferir-la a altres nacions. L'ús extensiu de termes de parentiu per a fer referència a la nació reflecteix la realitat psicoafectiva que Edgar Morin ha anomenat *matri-patriòtica*, amb un component fraternal/sororal associat.

Els sociobiòlegs de vegades no expliquen la formació, l'evolució i l'eventual desaparició de les nacions; en aquest aspecte, les ciències socials i històriques tenen una funció essencial que cal complir. Això no obstant, en identificar determinades propensions humanes al conflicte i a la guerra, els sociobiòlegs assenyalen que aquests mecanismes, útils en un primer estadi de desenvolupament, generen avui dia el risc de l'anihilació global de l'espècie humana. Reconèixer aquestes propensions pot ser el primer pas per a neutralitzar-les.

Guerra i reproducció

Les propensions humanes a la guerra han servit també a l'*homo sapiens sapiens* com a elements per a maximitzar l'èxit reproductor.

2.4.2. Teories de la modernització

L'estudi més conegut i impressionant del nacionalisme fet per un científic social és potser *Nations and Nationalism*, d'Ernst Gellner (1983). Gellner ha anat molt lluny a l'hora de proporcionar una explicació raonada de l'aparició i la difusió del nacionalisme en l'època moderna. La seva idea que les arrels del nacionalisme es troben en les necessitats estructurals de la societat industrial ha interessat a un ampli ventall de científics socials, historiadors, teòrics de la modernització i marxistes.

Lectura recomanada

Trobareu la traducció castellana següent de l'obra esmentada de Gellner:
Naciones y nacionalismos. Madrid: Alianza (1994).

El model de Gellner assegura que el desenvolupament desigual del **capitalisme industrial** va impulsar el desenvolupament del nacionalisme. Abans de l'ordre industrial²¹, no hi havia res que es pogués equiparar al nacionalisme, perquè les unitats polítiques no estaven definides en termes de fronteres culturals. A més de la industrialització, Gellner esmenta també l'**impacte de la modernització** –el creixement demogràfic, la ràpida urbanització, la migració laboral, etc.– en el desenvolupament del nacionalisme a escala global.

⁽²¹⁾ És a dir, quan Gellner parla de societat agrària.

La insistència de Gellner en el fet que les nacions són inventades²² ha estat també àmpliament acceptada, entre altres coses perquè confirma la percepció generalitzada dels científics socials que el nacionalisme s'explica millor d'una manera reduccionista, per exemple com a subespècie de l'economia. No és sorprenent que Gellner tingui poca cosa a dir sobre els sentiments i la conscienciació nacionals. Pel que fa a la història, el seu estructuralisme sociològic és també oblidós.

⁽²²⁾ Una posició que comparteixen tots els modernistes.

Gellner afirma que el poder explicatiu de la seva teoria és global però no exhaustiu. Entre altres coses no explica la virulència dels nacionalismes feixistes. Això no obstant, insisteix que la seva teoria explica per què ha sorgit el nacionalisme i per què ha tingut tanta difusió. Tanmateix, tendeix a ignorar el nacionalisme generat per l'estat i minimitza el paper dels estats en general. El nacionalisme no va dirigit solament contra les cultures humils internes, sinó també contra altres nacionalismes estatals establerts.

2.4.3. Teories evolucionistes

Entre les generalitats de l'universalisme i les limitacions del modernisme, hi ha espai per a un tercer tipus de teoria que es podria anomenar *evolucionista*. És veritat que, com a fenomen de masses, el nacionalisme és un producte dels temps moderns, però a Europa les arrels de la nació com a "comunitat imaginada" (Anderson, 1991), de la identitat nacional i fins i tot del nacionalisme patriòtic incipient estan fermament ancorades en el període medieval (Llobera, 1994).

Ara bé, hi ha un buit conceptual entre les idees medieval i moderna de la nació; i per això les identitats nacionals van haver de ser "recreades" o "reinventades" en la modernitat. L'aspecte crucial, però, és com hem d'explicar la **transició** de les ètnies clàssiques a les nacions modernes (Smith, 1981, 1986, 1991), i per què aquest procés es donà originalment en la civilització occidental. Solament un marc teòric que incorpori una varietat de factors, no tan sols econòmics (capitalisme industrial), socials (classes) o polítics (l'estat modern), sinó també ideològics (idees nacionalistes), és probable que s'aproximi a l'explicació necessària atesa la complexitat del fenomen (Llobera, 1994).

Vegeu també

Per a la "comunitat imaginada", consulteu el subapartat 2.2 d'aquest mòdul.

Lectura recomanada

J.R. Llobera (1994). *The God of Modernity. The Development of Nationalism in Western Europe*. Oxford: Berg.

3. Etnicitat

3.1. Etnocentrisme i naturalesa humana

El terme *etnocentrisme* fou encunyat pel científic social americà **William Graham Summer**, en el seu llibre *Folkways* (1906), on va proposar la definició següent:

"El nom tècnic per a la visió de les coses en què el grup propi és el centre de tot, i qual-sevol altra cosa és sospesada i avaluada amb referència al grup [...]. Cada grup nodreix el seu propi orgull i vanitat, es vanta de ser superior, exalta les seves pròpies divinitats i observa les persones forasteres amb menyspreu [...] D'aquestes diferències en deriven epítets oprobiosos."

W.G. Summer (1906, pàg. 13).

Un dels pressupòsits de Summer fou que els grups tendien a entrar en conflicte i en guerra els uns amb els altres, i que els individus desenvolupaven sentiments apropiats per a aquest tipus de situació, com ara la lleialtat cap al grup intern i l'odi cap als grups externs.

El que sabem a partir de la història i l'etnografia és que l'**etnocentrisme** és un fenomen universal, malgrat que canvia en la forma i en la intensitat d'una cultura a una altra. Això ha incitat alguns sociobiòlegs a formular la hipòtesi que l'etnocentrisme està determinat genèticament. Al cap i a la fi, els nostres avantpassats homínids van viure durant milions d'anys en petits grups a les sabanes africanes i desenvoluparen trets etnocèntrics. La qüestió és si ens trobem en presència d'una determinació feble o forta. Encara que sigui cert que hi ha una desconfiança general vers els grups externs, la cultura té sempre un paper clau a l'hora de decidir fins a quin punt un grup pot col·laborar amb un altre; les condicions ecològiques també poden ser decisives a l'hora de determinar si un grup es comportarà d'una manera etnocèntrica o no.

Una **característica clau** dels éssers humans és la necessitat de viure i cooperar amb altres éssers humans. L'individu sovint ha d'estar subordinat al grup. Els éssers humans tendeixen a cooperar, primer de tot i principalment, amb els parents, això és, aquelles persones amb qui estan relacionats social i genèticament. Quan la connexió de parentiu és distant o no n'hi ha, el més probable és que hi prevalgui l'hostilitat. Els grups solen ser extensos, i en aquests casos el grau d'afectivitat opera solament dins un nombre reduït d'individus, malgrat que hi ha empatia amb la resta del grup a través de la projecció d'algunes relacions de parentiu bàsiques.

Des d'un **punt de vista biològic**, el tema clau pel que fa a l'etnocentrisme és quina efectivitat té a l'hora d'augmentar la supervivència i la reproducció dels individus. Ja hem assenyalat abans que l'etnocentrisme és una variable que depèn de les condicions socioeconòmiques. En un nínxol ecològic determinat, l'escassetat tendirà a induir els grups a competir pels recursos, mentre que, si els recursos són abundants, és més probable que hi hagi cooperació. Però ni tan sols aquesta equació és sempre correcta, com ho demostra la prevalença de l'hospitalitat en les severes condicions del desert.

Que en els éssers humans hi ha una predisposició per a l'etnocentrisme es veu en el fet que les criatures l'adopten molt de pressa, i que no és fàcil de desempallegar-se'n més tard en la vida. Això no obstant, no s'haurien de presentar les actituds etnocentristes d'una manera fatalista. Fins i tot si l'etnocentrisme té una base evolutiva, això no vol dir que el comportament sigui predeterminat.

L'etnocentrisme s'expressa de moltes maneres. Una manera comuna és veure els altres en termes estereotipats. Per exemple, al Regne Unit, la població anglesa ha vist tradicionalment la població escocesa com a garrepa, la irlandesa com a grollera, i la gal·lesa com a talossa.

Parlant en termes generals, l'etnocentrisme és un mecanisme protector que té el propòsit de donar seguretat i sentit al grup. Amb aquesta finalitat tendeix a exaltar la moral del grup lloant les qualitats de la seva cultura. Ja hem esmentat anteriorment que molts grups ètnics aprecien també l'hospitalitat i les relacions pacífiques amb altres grups; quan l'etnocentrisme esdevé extrem i inflexible, pot perjudicar les possibilitats de supervivència del grup.

3.2. Les teories de l'etnicitat

Ja hem dit anteriorment que l'etnicitat és un concepte relativament nou en les ciències socials; de fet, no va adquirir importància teòrica fins als anys seixanta (Poutignat, Streiff-Fenart; 1995). Dos llibres van marcar un gran avenç en els estudis de l'etnicitat:

- *Ethnic Groups and its Boundaries*, de **Fredrik Barth** (1969);
- *Ethnicity and Experience*, de **Nathan Glazer** i **Daniel Moynihan** (1975).

No és cap coincidència que les elaboracions conceptuals seguissin el procés de descolonització i l'aparició de nous moviments ètnics, i alhora el retorn o la renovació dels ja antics.

Lectura complementària

P. Poutignat; J. Streiff-Fenart (1995). *Théories de l'ethnicité*. París: Presses Universitaires de France.

L'assumpció sociològica que el procés de modernització portaria, en primer lloc, a una erosió progressiva i, en darrer terme, a la desaparició final de les lleialtats ètniques fou refutada no solament en el previsible escenari del món en via de desenvolupament, sinó també en el món occidental desenvolupat. S'hagué de posar en quarantena la ja clàssica concepció del *melting pot* ('gresol'), això és, de l'assimilació de les identitats ètniques en unes altres de nacionals més extenses.

Hi ha dos grans grups de teories de l'etnicitat, a les quals es fa referència generalment com a primordialisme i instrumentalisme.

3.2.1. Primordialisme

Els primordialistes creuen que la identitat ètnica està profundament arrelada a l'experiència històrica dels éssers humans fins al punt de ser pràcticament un fet. Ja hem vist que els sociobiòlegs porten aquesta perspectiva un pas més enllà i afirmen el caràcter biològic de l'etnicitat. Els instrumentalistes creuen, al seu torn, que la identitat ètnica és flexible i variable, que tant el contingut com els límits d'un grup ètnic canvien d'acord amb les circumstàncies.

Els **enfocaments primordialistes** afirmen que els lligams ètnics són "naturals", fixats per les experiències bàsiques a les quals són sotmesos els éssers humans en les seves famílies i en altres grups primaris. Edward Shils fou el primer a expressar aquesta idea després d'observar que en els vincles familiars hi ha una "qualitat relacional" significativa que només es pot anomenar *primordial*. I per això hi ha una significació inefable atribuïda als lligams de sang.

Clifford Geertz, a *The Interpretations of Cultures* (1973), va elaborar encara més la posició primordialista. Del seu treball es desprene tres grans idees:

- 1) Les **identitats primordials** són naturals o fets.
- 2) Les **identitats primordials** són inefables perquè no es poden explicar o analitzar fent referència a la interacció social, però són coercitives.
- 3) Les **identitats primordials** tenen a veure essencialment amb sentiments o afectes.

Vegeu també

Consulteu les teories primordialistes al subapartat 2.4.1 d'aquest mòdul.

Lectura recomanada

Trobareu la traducció castellana següent de l'obra esmentada de Geertz:
Interpretación de las culturas.
Barcelona: Gedisa (1988).

La contribució final al primordialisme que examinarem és la de **Harold Isaacs**. En el seu llibre *Idols of the Tribe* (1975) esmenta l'existència d'una identitat de grup bàsica que, per a cada individu, és el resultat d'haver nascut en un grup i en un temps històric determinats. Hi ha diversos elements que contribueixen a la identitat bàsica de cada persona:

- 1) El **cos físic**, que inclou el color de la pell, l'estatura, el tipus de cabells i els trets facials.
- 2) El **nom de la persona**, és a dir, un nom individual, un nom de família i un nom de grup.
- 3) La **llengua** que primer aprèn a parlar i amb la qual descobreix el món.
- 4) La **religió** en la qual és adoctrinada.
- 5) La **història** i els orígens del grup en el qual neix.
- 6) La **nacionalitat** o afiliació ètnica.
- 7) La **geografia** del lloc de naixement.
- 8) La **cultura** que hereta.

El primordialisme ha estat sotmès a una extensa crítica. En particular, les tres qualitats²³ destacades per Geertz sembla que impedeixen la possibilitat de l'anàlisi sociològica. A més, cal assenyalar que el primordialisme és incapaç d'explicar els orígens, el canvi i la dissolució dels grups ètnics, per no parlar dels processos més moderns de fusió de grups ètnics mitjançant els matrimonis mixtos.

⁽²³⁾ Apriorisme, inefabilitat i afectivitat.

Molts dels problemes associats al primordialisme desapareixen si s'entén el terme d'una manera més flexible, menys determinada biològicament. Sense rebutjar la idea dels vincles primordials, es pot insistir en el seu caràcter mal·leable. Aquests vincles són essencials per a la vida humana, però els individus d'un grup confereixen significats a allò que fan d'una manera simbòlica; per exemple: la passió i el fort sentit de lleialtat que una persona sent vers una entitat construïda socialment, com ara un grup ètnic o nació, sovint són tan poderosos com els que sent per un grup consanguini, com ara la família.

3.2.2. Instrumentalisme

Sota l'etiqueta d'**instrumentalisme** es poden classificar diferents enfocaments basats en la idea que l'etnicitat és el resultat de processos econòmics, socials o polítics, i, per tant, que és per definició una eina flexible i altament adaptable. Els grups ètnics no tenen unes fronteres definides; són més aviat entitats col·lectives que canvien de mida d'acord amb les condicions canviants. Pel que fa als individus, no solament no estan assignats permanentment a un grup ètnic, sinó que poden ser membres de més d'un al mateix temps. L'etnicitat es veu com a dinàmica.

Alguns instrumentalistes insisteixen que l'**afiliació ètnica** és simplement una tàctica per a promoure els interessos econòmics, i que els individus estan disposats a canviar de grup si això satisfà el seu sentit de seguretat o els seus interessos econòmics. Els **marxistes** han tendit a veure l'etnicitat com una falsa consciència, com una astúcia dels grups dominants per a amagar els interessos de classe de tipus material. La persistència dels lligams ètnics en les societats modernes no acaba de concordar amb les expectatives dels teòrics marxistes, els quals prediuen que aquests lligams desapareixeran finalment i seran substituïts per la solidaritat de la classe treballadora.

El més conegut i influent dels enfocaments instrumentalistes és el de **Fredrik Barth** (Martinello, 1995), en el qual es poden observar dues fonts d'inspiració:

a) En primer lloc hi ha la **supercessió de la idea de la teoria del grup corporatiu** de l'antropologia social britànica. Les característiques d'aquests grups són les següents:

- el grup s'autoperpetua biològicament;
- els membres del grup comparteixen valors culturals fonamentals;
- el grup crea un camp d'interacció i comunicació;
- els membres d'un grup s'identifiquen a si mateixos i són identificats per altres com a tals.

b) En segon lloc hi ha la **teoria interaccionista** del sociòleg americà Erving Goffman, el qual "interpreta el comportament com un joc teatral manipulador en el qual «manipulem» la impressió o imatge que creem en els altres, i viceversa" (Berghe, 1978, pàg. 280).

Els passos metodològics de Barth respecte a la definició d'etnicitat són els següents:

1) L'**etnicitat** no és concebuda com l'expressió d'una cultura vaga, sinó com una forma d'organització social. En qualsevol cas, l'etnicitat fa referència a la cultura; posa l'èmfasi en les diferències culturals entre els grups.

Mercat a Ensenada. Mèxic.

Lectura recomanada

M. Martinello (1995). *Ethnicité dans les sciences sociales contemporaines*. Paris: Presses Universitaires de France.

2) El **principal centre de recerca** és la frontera que defineix el grup, com també el procés de reclutament dels seus membres, i no pas les característiques de la cultura del grup. Les fronteres s'han d'entendre en el sentit simbòlic i social del terme.

3) El **manteniment de les fronteres** és, per això, essencial per al grup ètnic i no és primordial, sinó més aviat la conseqüència de situacions ecològiques, econòmiques, històriques o polítiques específiques.

4) En **termes d'identitat**, els grups ètnics es caracteritzen tant per adscripció com per autoadscripció. La construcció es produeix únicament quan els membres accepten formar part del grup.

5) Les **característiques culturals** triades pels membres d'un grup per a diferenciar-se d'altres grups, és a dir, per a establir una frontera, són fins a cert punt arbitràries.

6) Els **grups ètnics** són mobilitzats no ben bé per voluntat popular, sinó en gran part per empresaris o líders ètnics.

Continuant amb l'enfocament de Barth, és possible distingir-hi quatre grans nivells d'etnicitat:

1) **Nivell micro**, que observa com els individus formen i experimenten la identitat en el context de la interacció amb altres individus.

2) **Nivell mitjà**, que examina la formació i la mobilització dels grups. En aquest nivell l'enfocament clau hauria de ser en el lideratge i en l'empresariat. Els estereotips són sovint importants en aquest nivell. El nivell mitjà exerceix una construcció en el nivell micro, conformant la manera amb què els individus expressen la seva identitat.

3) **Nivell macro**, que considera com els estats afecten els grups ètnics a través del marc legal i la política específica, com també a través de l'amenaça i l'ús de la força. En l'aspecte ideològic l'estat té també una vasta maquinària²⁴ per a controlar i manipular informació, i imprimir unes visions del món nacionals/ètniques particulars.

(24) Escoles, mitjans de comunicació, etc.

4) **Nivell global**, que investiga els desenvolupaments recents basats en l'aparició d'un discurs global sobre els drets humans, en el creixent paper de les Nacions Unides –com a organisme que custodia i imposa la pau– i de les ONG. Tots aquests elements han afegit una nova dimensió a l'etnicitat.

Amb els anys el paradigma de Barth ha estat subjecte a diferents crítiques; algunes de les més importants són les següents:

- No totes les situacions permeten ser manipulades.
- En situacions de diferències racials, la tria pot ser molt limitada.
- La teoria de la fluïdesa dels grups ètnics de Barth s'aplica millor als països postcoloniais que no pas als estats europeus, on les identitats ètniques sovint són més fixes a causa d'un període més llarg de construcció de la nació i de formació de l'estat.
- La manca de profunditat històrica enfosqueix els processos de fusió i fissió ètnica.
- En l'enfocament de les relacions interpersonals hi ha una tendència a minimitzar el paper de l'estat.
- El plantejament transaccionista sovint ignora situacions de desequilibri de poder econòmic o polític entre grups ètnics.

També hauríem de fer referència breument a dos plantejaments més.

Un **plantejament sociològic** més aviat complex és el que van expressar, entre altres, Susan Olzak i Joanne Nagel en el recull *Competitive Ethnic Relations* (1986). Les **teories de la competència** proven d'explicar l'ascens i el declivi dels moviments ètnics; es basen en el pressupòsit que les identitats ètniques tendeixen a aparèixer o reaparèixer per a esdevenir els fonaments de l'acció col·lectiva quan grups diferents competeixen els uns amb els altres per accedir a uns recursos²⁵ relativament escassos. L'objectiu de cada grup competidor és tenir un accés exclusiu als recursos –un procés que Max Weber va etiquetar amb el terme *tancament social*.

⁽²⁵⁾Feines, posicions polítiques, estatus, etc.

Finalment, un plantejament que ha guanyat notorietat en els darrers anys és el dels **teòrics de la tria racional**. Autors com ara Michael Banton i Michael Hechter insisteixen en la importància que han tingut les preferències individuals en l'afiliació ètnica. Aquesta escola es basa en dos pressupòsits:

- 1) Els **individus** es comporten amb la idea de maximitzar els seus beneficis (en termes de guanys econòmics, seguretat o prestigi).
- 2) Les **accions** del present restringeixen les tries del futur.

Lectura complementària

E. Roosens (1989). *Creating Ethnicity*. Londres: Sage.

L'emigració espanyola a Bèlgica

Per tal d'il·lustrar les diverses dimensions de l'etnicitat considerarem la sort de l'emigració espanyola a Bèlgica, i més específicament a la ciutat d'Anvers. L'estudi fou a càrrec de l'antropòleg belga Eugene Roosens (1989).

⁽²⁶⁾Com la catalana, la gallega, l'andalusa, etc.

La majoria de la població immigrada de Bèlgica és d'Itàlia, el Marroc, Turquia i Espanya. La població immigrant tendeix a mantenir el teixit familiar i els vincles socials amb la població compatriota. Aquest és el seu marc social de referència. Es viatja sovint al país d'origen i s'hi manté un contacte estret a través de cartes, trucades telefòniques, etc. La població immigrant de primera generació té la intenció permanent de tornar o de

⁽²⁷⁾La llengua oficial a Anvers, que és una ciutat de Flandes.

⁽²⁸⁾Per exemple, població andalusa contra població gallega.

retirar-se al país d'origen, encara que una gran part no ho fa mai. En general, no s'esforça gaire (lingüísticament o altrament) per adaptar-se a Bèlgica.

La població espanyola immigrant a Anvers, fins i tot la que fa més de trenta anys que viu a la ciutat, tendeix a relacionar-se i associar-se com a membres de la pròpia etnonació²⁶ d'origen. En general aquestes persones eviten la política belga. La població belga i altres poblacions immigrants les perceben com a "espanyoles", una etiqueta que han assumit passivament, independentment de la comunitat d'origen. Fan servir aquesta etiqueta per a identificar-se davant les autoritats o les persones forasteres. Podríem dir que aquesta és la seva identitat pública. Fins i tot insisteixen en la presència de determinats trets de caràcter nacional: la calidesa de les seves relacions interpersonals, més dedicació a la vida familiar, etc. Pel que fa al teixit social i a les associacions lliures, tendeixen a relacionar-se tenint en compte les divisions etnonacionals i etnoregionals d'origen.

La majoria de la població espanyola coneix molt poc el flamenc²⁷, fins i tot després de trenta anys de residència a la ciutat. Solament interaccionen amb la població belga d'una manera instrumental, és a dir, en el context de la feina, a l'hora de comprar i de tractar de qüestions municipals o de l'Estat. Molt poques d'aquestes persones demanen la naturalització o proven d'integrar-se.

En l'àmbit de les emocions i de les relacions socials, la població espanyola està segregada del corrent principal de la població. Això no obstant, la població belga considera la població espanyola com un bon tipus d'immigració, una població ben adaptada que no crea problemes. Si hi ha cap confrontació, aquesta és interètnica²⁸.

Com és que la població belga ja no percep la població espanyola com a estrangera, i si no perillosa sí que almenys molesta, com la considerava en el passat? La resposta, és clar, és que el desenvolupament de la Comunitat Europea ha donat a la població immigrant d'altres parts de la Unió l'estatus de comunitats acceptables. Per la població belga les noves fronteres ètniques són en un altre lloc: amb les poblacions turca i marroquina, que tenen costums estranys i una religió forastera.

3.3. Taxonomia de les ètnies nacions

L'**etnicitat**, és ben conegut, es desenvolupa juntament amb la coalescència d'un nombre de factors objectius (llengua comuna, història comuna, cultura comuna, etc.), com també de subjectius (consciència comuna, etc.). Desgraciadament no és possible tenir una llista fixa d'elements que es pugui aplicar a tots els casos. La raó és que les diverses ètnies combinen de maneres peculiars la llista potencial de factors. Això no obstant, és possible establir una taxonomia observant els valors principals que es poden associar a cada factor. A la pàgina següent trobareu un esquema de la taxonomia de les ètnies nacions basat en el treball de Krejci i Velinski (1981).

3.4. conflicte ètnic

La raó principal per la qual l'antropologia i les ciències socials en general han prestat tanta atenció a l'etnicitat en el darrer quart del segle xx és la seva elasticitat davant les prediccions tant de liberals com de marxistes en el sentit que desapareixeria aviat. L'**etnicitat** no solament ha persistit, i fins i tot prosperat, sinó que ha estat i encara és una font important de mobilització, de conflicte i de violència.

A la taula es pot consultar la taxonomia de les ètnies nacions.

Taula

Taxonomia de les ètnies nacions	
<p>1. Territori</p> <p>1.1. Compacte</p> <ul style="list-style-type: none"> • Quan la majoria dels membres de l'ètnia nació viu en la mateixa àrea geogràfica <p>1.2. Mixt</p> <ul style="list-style-type: none"> • Quan dues o més ètnies nacions viuen en el mateix territori <p>1.3. Diàspora</p> <ul style="list-style-type: none"> • Quan l'ètnia nació ha abandonat o ha estat forçada a abandonar la seva llar ancestral <p>2. Estatus polític</p> <p>2.1. Estat sobirà</p> <ul style="list-style-type: none"> • Estat nació propi <p>2.2. Estatus federat</p> <ul style="list-style-type: none"> • Etnonacions en igualtat de condicions formen un estat <p>2.3. Estatus autònom</p> <p>2.4. Sense estatus d'autogovern reconegut</p> <p>3. Història</p> <p>3.1. Relacionada</p> <ul style="list-style-type: none"> • Les etnonacions van tenir una existència política independent en el passat <p>3.2. Inconnexa</p> <ul style="list-style-type: none"> • Les etnonacions no havien estat mai autogovernades en el passat 	<p>4. Cultura</p> <ul style="list-style-type: none"> • La llengua és l'element definidor • La religió és l'element definidor • Les condicions polítiques són l'element definidor • La manera pròpia de viure és l'element definidor <p>5. Llengua</p> <p>5.1. Pròpia</p> <ul style="list-style-type: none"> • L'ètnia nació té una llengua pròpia, parlada i escrita <p>5.2. Compartida</p> <ul style="list-style-type: none"> • L'ètnia nació comparteix la seva llengua amb un altre grup <p>5.3. Pròpia i compartida</p> <ul style="list-style-type: none"> • L'ètnia nació és bilingüe <p>6. Consciència nacional</p> <p>6.1. Ètnica</p> <ul style="list-style-type: none"> • Quan la base és la llengua i la cultura associada <p>6.2. Política</p> <ul style="list-style-type: none"> • Quan el grup és sobirà <p>6.3. Ètnica i política</p> <ul style="list-style-type: none"> • Si la base del grup és totes dues coses

Font: J. Krejci; V. Velinski (1981).

El **conflicte ètnic violent** és particularment corrent en la nostra època: des del genocidi de les poblacions jueva i gitana durant la Segona Guerra Mundial fins a les recents atrocitats a l'antiga Iugoslàvia i a Ruanda-Burundi a la primeria dels anys noranta. Cal recordar, però, que no totes les mobilitzacions ètniques porten al conflicte ètnic, que no tots els conflictes ètnics porten a la violència ètnica i que no tota la violència ètnica porta al genocidi. No hi ha cap llei de ferro que lligui sòlidament l'etnicitat amb la violència.

Autobús urbà de la ciutat de Los Angeles, dies després dels aldarulls ètnics de l'any 1992.

En un treball que resumeix els descobriments d'unes quantes recerques, Rodolfo Stavenhagen (1996) ha exposat un determinat nombre de causes que poden ajudar a explicar l'aparició dels conflictes ètnics violents:

- 1) L'existència d'ideologies excloents que defineixen determinats grups com a sacrificables.
- 2) El fet que una societat hagi sorgit recentment d'una situació revolucionària o hagi experimentat recentment una derrota militar.
- 3) L'existència de clivells importants i persistents entre grups ètnics.

4) La presència d'elits recalitrants que han confiat tradicionalment en la repressió per a mantenir la base del seu poder.

5) El fet que les elits fan servir el seu poder per a augmentar les recompenses diferencials cap als grups ètnics que han mostrat lleialtat al llarg d'un període de temps.

A tall d'exemplificació de la complexitat del conflicte ètnic, farem referència als estudis de dos casos: els conflictes del Líban i del Kurdistan.

3.4.1. El conflicte del Líban

El Líban exemplifica el cas d'una societat que durant un període d'almenys quinze anys²⁹ va deixar de funcionar com un estat i com una nació.

(29) Entre 1975 i 1990.

L'Estat del Líban fou creat l'any 1943. Sota els auspicis del poder colonial (França) es va crear un nou govern. La **base** del nou Estat va ser un acord per a compartir el poder entre les elits musulmana sunnita i cristiana maronita. A la minoria xiïta, que era el 17% de la població en el moment de la independència, només se li va donar una representació simbòlica en el sistema polític. Hi havia també altres grups ètnics establerts en moments històrics diferents: drusos, sirians, kurds, armenis, grecs, palestins, etc.

Al llarg del anys es va desenvolupar un buit creixent entre les elits i la majoria de la població. La **burguesia maronita** gaudia d'una bona part dels beneficis del desenvolupament econòmic que tingué lloc a partir de la Segona Guerra Mundial. Això provocà inquietud social i política a banda i banda de les dues grans comunitats religioses³⁰. La dissensió era un conflicte tant de caràcter intraelit com interètnic.

(30) La cristiana maronita i la musulmana sunnita.

A més d'això, als anys setanta, els xiïtes es van afegir a la lluita per la justícia econòmica i contra la privació dels drets polítics. Després de 1948 i 1971 molts palestins van fugir al Líban, i visqueren allà en camps de refugiats i amb un estatus de pàries. En un moment determinat es van unir als xiïtes en la lluita contra la classe dirigent. Per tal de complicar l'equació, les potències estrangeres com ara Síria i Israel (d'una manera directa), i l'Iran i els Estats Units (d'una manera indirecta), van intervenir en la política libanesa.

Entre 1975 (i fins i tot abans) i 1990, el Líban va esdevenir un camp de batalla entre els diversos grups ètnics i els seus respectius partidaris estrangers: maronites contra xiïtes i palestins, sunnites contra xiïtes, unes faccions palestines contra les altres. Israel va envair el Líban l'any 1982, conquerí Beirut, i empenyé la població palestina cap a Síria i altres llocs; això no obstant, se'n va retirar l'any 1985 i va mantenir únicament una zona de seguretat al sud. Síria també va envair el Líban i hi va establir un protectorat *de facto* que va

Bombardeig a l'oest de Beirut al febrer de 1984.

posar fi a la dominació política cristiana maronita. L'any 1991, un fràgil acord, trencat per poders externs, va introduir la paritat entre els principals grups ètnics (maronites i sunnites).

Si provem de resumir els factors que expliquen el conflicte ètnic libanès, podem apuntar com a principals els següents:

- 1) Grans **clivelles ètniques** creades, sobretot, per raons de caràcter religiós.
- 2) La **incapacitat de l'Estat** o de la societat civil de trobar una sortida a la rivalitat ètnica.
- 3) Una llarga **història de diferències** en l'accés a posicions socials i econòmiques per part dels diversos grups, tant sota l'Imperi otomà com sota el colonialisme francès.
- 4) Les **comunitats musulmanes** sunnita i xiïta van percebre que el seu subdesenvolupament econòmic es devia a la posició privilegiada que ocupava el grup ètnic dominant (maronita).
- 5) En general, les **elits** mantenien el poder a base de manipular les diferències ètniques.
- 6) El **conflicte interètnic** fou exacerbada per la intervenció de les potències estrangeres³¹ i per l'arribada massiva de població palestina.
- 7) Encara que els actors es van definir a si mateixos en **termes religiosoètnics**, hi havia qüestions de poder polític i d'accés als recursos econòmics.

⁽³¹⁾Síria, Israel, etc.

3.4.2. El conflicte del Kurdistan

El Kurdistan és un exemple de com les grans potències generen, fomenten i manipulen conflictes ètnics, sense cap preocupació pel poble real. El **problema del Kurdistan** va començar als anys vint, quan li fou denegat al poble kurd l'Estat que se li havia promès al Tractat de Sèvres (1920). En el passat, França i la Gran Bretanya, i els Estats Units durant molt de temps, van frustrar les oportunitats d'un Kurdistan independent, sobretot per raons econòmiques³² o geoestratègiques. És clar que els estats de l'àrea on viu la població kurda (Turquia, l'Iran, l'Iraq i Síria) s'han oposat amb força a l'existència d'un Kurdistan independent.

⁽³²⁾Petroli.

La població kurda, formada aproximadament per vint-i-cinc milions de persones, està tancada en una àrea muntanyosa, on practica l'agricultura i la ramaderia. Tradicionalment, la societat kurda està segmentada en tribus territorials locals constituïdes per clans i famílies extenses. Conflictes intertribals de destrucció mútua han impedit als kurds la creació d'un moviment nacionalista unificat. Els kurds són majoritàriament musulmans sunnites, i l'autoritat és exercida pels *mullahs*. La presència de germandats sufís entre els kurds ha estat una font de lideratge polític³³.

⁽³³⁾ Tant Mustafà Barzani com Jalal Talabani pertanyien a famílies sufís.

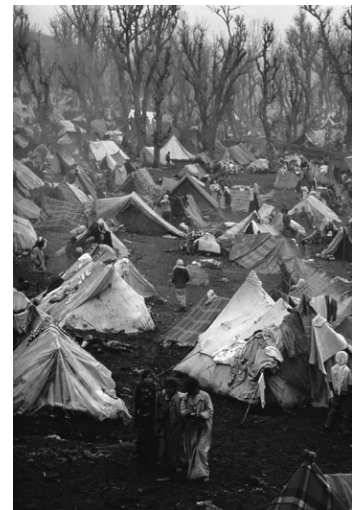
La **identitat kurda** s'expressa de maneres diverses:

- 1) Amb una llengua, el **kurd**, fraccionada en nombrosos dialectes i que és plenament diferent de les altres llengües parlades a l'àrea (turc, persa, àrab).
- 2) Amb una **història de revoltes**, primer contra els otomans i després contra els estats successors.
- 3) Amb un **territori** evident i característic.
- 4) Amb una **cultura** i una organització social que diferencien la població kurda de les poblacions veïnes.
- 5) Amb una **consciència nacional** més o menys desenvolupada.

La situació de la població kurda varia d'estat a estat. Així, per exemple, a **Turquia**, on una quarta part de la població és kurda (dotze milions), no fou reconeguda com una minoria nacional fins al 1990. De fet, d'ençà de l'establiment de l'Estat turc modern als anys vint, la personalitat nacional de la població kurda ha estat denegada. La Constitució de 1980 va prohibir la llengua kurda i qualsevol expressió d'identitat kurda. L'Anatòlia Oriental, la llar kurda, ha estat governada des d'Ankara amb severitat. Les violacions dels drets humans de la població kurda han estat constants per part del govern.

En general, la política turca s'ha caracteritzat per dos aspectes:

- D'una banda, s'ha encoratjat o forçat la **migració dels kurds als centres urbans**, on el resultat més probable és l'assimilació dins la identitat turca.
- D'altra banda, a l'Anatòlia Oriental s'ha aplicat una **política de turquitza-ció forçosa** (canviant els noms de les viles, educant en turc, difonent la ideologia nacional turca, etc.).

Campament de refugiats kurds a Uludere, Turquia.

L'any 1990 la població kurda fou reconeguda com a col·lectivitat, i es va permetre l'expressió de la seva llengua i la seva identitat, malgrat que l'activitat política kurda fou limitada severament.

A l'Iraq, on la població kurda ocupa el 20% del territori ric en petroli, els tres milions de kurds han patit temps molt durs. Els governs iraquians autoritaris han tendit a ser repressors, mentre que els més febles han ofert alguna forma d'autonomia. En termes generals, el moviment kurd de l'Iraq ha reeixit a l'hora de desafiar el govern iraquian, però no ha aconseguit un Kurdistan independent. El fet que el govern reconegués l'any 1970 que el país es componia de dues ètnies³⁴ no va ser cap obstacle per a una repressió ferotge a la darrera dels anys vuitanta.

⁽³⁴⁾L'àrab i la kurda.

L'Iran, on el 15% de la població és kurda (set milions), va tenir un Estat kurd efímer. Aquest Estat també ha aplicat fortes polítiques d'assimilació, obligant la població nòmada kurda, que era generalment pobra, a sedentaritzar-se; ha imposat el persa a les escoles i ha sotmès la població kurda a un control governamental estricte.

La República de Mahabad

Aquesta fou l'Estat kurd a l'Iran des de l'any 1945 fins al 1946.

A Síria aproximadament el 10% de la població és kurda (un milió). Tradicionalment, la població kurda ha estat ben integrada en la vida social del país. Això no obstant, durant els anys seixanta i setanta la població kurda fou arabitzada, però el procés va ser flexible i tolerant. En termes generals, la població kurda de Síria ha tingut un pes polític en la vida del país.

Hi ha una gran diàspora kurda de més d'un milió de persones dispersades per Europa, el Canadà, els Estats Units, Austràlia, etc.

3.5. Les regulacions del conflicte ètnic

En aquest subapartat final sobre l'etnicitat considerarem les diverses maneres amb què les societats s'adapten al conflicte i a les diferències ètniques. Cal advertir que per a ser exhaustius haurem de tractar totes les situacions empíriques i proporcionar una taxonomia global de tots els tipus de regulació, fins i tot si alguns són òbviament d'una moralitat repugnant. Seguint McGarry i O'Leary (1993), distingirem dues grans categories: mètodes per a eliminar les diferències i mètodes per a conduir les diferències. La taxonomia completa inclou vuit mètodes, quatre en cada categoria, com veurem a la taula següent:

Tipus de regulació del conflicte ètnic	
Mètodes per a eliminar les diferències	Mètodes per a conduir les diferències
Genocidi.	Control hegemònic.
Desplaçament forçat de la majoria de la població.	Arbitratge (intervenció de terceres parts).

Tipus de regulació del conflicte ètnic	
Partició i/o secessió (autodeterminació).	Cantonització i/o federalització.
Integració i/o assimilació.	Consociació o compartició del poder.

Font: J. McGarry; B. O'Leary (1993).

3.5.1. Mètodes per a eliminar les diferències

La taxonomia que ens pot ajudar a entendre els mecanismes utilitzats per a l'eliminació de les diferències ètniques i culturals inclou les quatre estratègies següents:

1) Genocidi

Fa referència a la matança o a la destrucció indirecta d'un grup definit racialment o ètnicament. És important que es restringeixi el concepte a la **matança sistemàtica** d'un poble que comparteix uns trets adscriptius, tant si són reals com si són construïts. Els genocidis han estat força comuns en la història, particularment en el context de l'expansió imperial. També són corrents malauradament en el segle XX. A més del context de l'expansió colonial, els genocidis han tendit a donar-se en estats no democràtics on una determinada comunitat ètnica, clarament definida, gaudeix de superioritat econòmica però està mancada de poder militar o polític³⁵. Tret que aconseguixin eliminar completament el poble en qüestió, els genocidis tendeixen a no assolir els seus objectius; els descendents de les víctimes estan òbviament enverinats pel ressentiment i seran una font continuada de desestabilització política.

(35) Com passa amb algunes diàspores: població jueva, armènia, etc.

2) Desplaçament forçat de la majoria de la població

Aquesta situació fa referència al grup ètnic que és traslladat per força a un territori que no és la seva terra nadiua. Els imperis han practicat sovint aquesta mena de polítiques. Recentment s'ha encunyat l'expressió **neteja ètnica** per a fer referència a l'expulsió de les poblacions del seu territori tradicional. Sembla difícil que aquest desplaçament pugui eliminar el conflicte ètnic; en el millor dels casos el transfereix a una altra banda.

Aquest va ser el cas a la desapareguda Unió Soviètica, on uns quants grups ètnics foren forçats a allunyar-se de la seva terra nadiua, únicament per a generar problemes en un altre lloc. La població palestina és un altre exemple d'aquest cas. D'altra banda, els intercanvis voluntaris de població, com ara els intercanvis turcogrecs dels anys vint, poden tenir el resultat desitjat.

3) Partició i/o secessió (autodeterminació)

Mentre la comunitat internacional considera correctament que les dues polítiques anteriors són moralment inacceptables, el dret a l'autodeterminació està recollit en els Estatuts de les Nacions Unides, encara que la seva aplicació pràc-

tica és més aviat controvertida. Les comunitats ètniques infeliçment tancades en un estat que no han triat haurien de poder alliberar-se de tal ordre i formar el seu propi estat.

Hi ha alguns exemples històrics en què això s'ha dut a terme pacíficament, com ara els dos següents:

- La separació de Noruega respecte de Suècia l'any 1906.
- La separació d'Eslovàquia respecte de Txecoslovàquia l'any 1993.

En molts altres casos, però, els estats existents han estat extremament refractaris a acceptar la secessió, han fet servir la força per a reprimir els moviments separatistes i això ha portat al seu torn a una escalada de la violència per ambdues parts.

Fins i tot si un estat està disposat a permetre la secessió, no sempre queda clar a qui es pot aplicar el principi d'autodeterminació, quin és el territori adequat que suposadament s'ha de separar i qui està autoritzat a votar en un referèndum. És més, molts estats multiètnics temen que, si una etnonació esdevé independent, les altres buscaran el mateix camí.

4) Integració i/o assimilació

El mètode d'integració i/o assimilació és probablement un dels procediments més comuns que els estats fan servir per a eliminar les diferències i els conflictes ètnics. **Integració** vol dir crear una situació en què tots els individus d'una societat, independentment de les seves afiliacions ètniques, tinguin un sentiment de comunitat i expressin lleialtat a l'estat. En la terminologia actual, això s'etiqueta sovint amb el terme **integració cívica**, és a dir, una ciutadania igual amb la preservació de la identitat ètnica en l'àmbit no públic.

L'objectiu de l'**assimilació** és crear una societat homogènia culturalment i lingüísticament, sigui per mitjà d'incentius sigui mitjançant la coerció, o per una combinació d'ambdós mètodes. Malgrat que sovint se la presenta com la creació d'una nova identitat, l'assimilació consisteix en la subordinació d'ètnies diferents a la llengua, els valors i l'estil de vida del grup dominant.

En algunes societats immigrants, per exemple als Estats Units, les persones novingudes³⁶ tendien a acceptar més aviat bé la integració/assimilació, d'aquí ve l'expressió *melting pot* ('gresol de cultures').

En la majoria dels nous estats excoloniais, i en un bon nombre dels antics estats multiètnics/multinacionals, la integració/assimilació ha demostrat que és un objectiu més aviat fonedís. Tant els socialistes com els liberals tenien

La secessió de la Unió Soviètica

L'experiència del desmembrament de la Unió Soviètica després del col·lapse del comunisme, l'any 1989, exemplifica bé molts dels problemes de la partició i/o secessió.

⁽³⁶⁾ Almenys fins no fa gaire.

l'esperança que la construcció de la nació reeixiria i van rebutjar qualsevol solució que significués la creació d'una estructura política que preservés un equilibri de poder entre els diferents grups ètnics.

3.5.2. Mètodes per a conduir les diferències

La taxonomia per entendre la conducció de les diferències ètniques i culturals inclou les quatre estratègies següents:

1) Control hegemònic

El concepte *control hegemònic*, encunyat per Ian Lustick seguint Gramsci, fa referència a una situació en què l'estat reprimeix o conté el conflicte ètnic per dominació coercitiva dels grups ètnics subordinats i per cooptació de les seves elits. El control hegemònic és típic dels estats i els imperis autoritaris clàssics, però també és corrent en el segle XX. Una situació de perfecta hegemonia es dona només quan la idea d'un separatisme ètnic esdevé impensable.

En les **societats democràtiques** el control hegemònic és rar, però no pas desconegut; Israel i l'*apartheid* ('segregació racial') de la República de Sud-àfrica són casos en què un grup ètnic exercia un control hegemònic damunt els altres, mentre preservava la democràcia per a l'ètnia dirigent. Irlanda del Nord, entre 1920 i 1972, és un altre cas de control hegemònic, per part de la majoria protestant.

Una altra generalització que val la pena d'esmentar és que, en els estats multiètnics autoritaris, els reptes ètnics arriben quan hi ha una transició cap a la democràcia³⁷.

⁽³⁷⁾Espanya i la Unió Soviètica exemplifiquen aquest cas.

Finalment, es defensa el control hegemònic com a mal menor, particularment després de situacions de guerra prolongada, com ara en el cas del Líban.

2) Arbitratge (intervenció de terceres parts)

El mètode de l'arbitratge és un procediment ben establert, però potser no gaire conegut, per a controlar l'enfrontament ètnic en estats multiètnics. Implica la mediació desinteressada d'un país estranger, el qual no ofereix solament els seus serveis per a resoldre la disputa en qüestió, sinó que està en posició de fer recomanacions. Els països mitjancers han de tenir la confiança de totes les parts en litigi i estar en situació de prendre decisions polítiques adequades que totes les parts acatin.

Arbitratge

Les grans potències decideixen sovint assignar-se a si mateixes el paper de mitjancers.

3) Cantonització i/o federalització

La cantonització, de la qual Suïssa és el paradigma obvi, comporta una devolució de poder a unes comunitats ètniques, normalment petites, que a partir d'aleshores gaudeixen d'una sobirania de tipus limitat. És important que es

diferenciï *descentralització* de *cantonització*, perquè únicament la **cantonització** reconeix diferències ètniques i pot considerar tipus asimètrics de relacions entre els diversos cantons i el govern central. El **principi ètnic** que presideix la cantonització és la creació de comunitats ètniques homogènies autogovernades, tant se val com siguin de petites.

Federalització no és el mateix que cantonització. Per començar, les unitats implicades tendeixen a ser força més grans en un sistema federal que en un sistema de cantons. En un sistema federal hi ha una clara separació de poders entre el centre i els estats federals. A més, les fronteres de cada estat federal tendiran a reflectir les fronteres ètniques, si n'hi ha. Quan els grups ètnics no estan agrupats territorialment, els beneficis del federalisme són més dubtosos (com ho demostra el cas de la desapareguda Iugoslàvia). Molts estats que es presenten com a federals estan excessivament centralitzats perquè tal denominació tingui sentit, com passa en la desapareguda Unió Soviètica.

4) Consociació o compartició del poder

El concepte de **consociació** fou formulat primer per Arend Lijphart, reflectint l'experiència política dels Països Baixos, Bèlgica, el Canadà i altres països. Aquestes experiències tenen dues característiques comunes:

- Una **segmentació vertical** de la població en diverses comunitats d'acord amb els trets ètnics diferencials.
- Una **institucionalització** del procés de negociació.

Per a prevenir el conflicte ètnic hi ha ideades quatre estratègies principals:

- una gran **coalició** de tots els grups ètnics;
- un **vet mutu** en la presa de decisions;
- una **proporcionalitat ètnica** pel que fa a l'assignació de càrrecs, d'oportunitats vitals, etc.;
- una **autonomia ètnica**, la qual tendeix a portar al federalisme.

Una de les característiques clau de la compartició de poder és evitar el domini d'una majoria.

Els experiments de consociació no funcionen sempre, especialment en estats pseudodemocràtics nous. És més, allà on les societats estan severament dividides per fractures ètniques, els resultats de la consociació són més aviat pobres.

Consociació que no funciona

Els casos del Líban, Malàisia, Fiji i Xipre exemplifiquen que els experiments de consociació no funcionen sempre.

4. Raça

4.1. Punts de vista sobre la raça: els primers temps

El més notable sobre l'ús de la paraula *raça* és la seva sorprenent diversitat, tant en el temps com en l'espai. *Raça anglesa, raça llatina, raça jueva, raça superior, raça mongoloide*, etc. eren termes d'ús corrent fins fa ben poc, tant en el llenguatge popular, en el cultural com, fins i tot, en el científic. Això demostra que, històricament, la idea de raça ha estat entrelaçada a les idees de classe, poble, grup ètnic, nació, etc.

Raça, classe, nació, poble, grup ètnic, etc. tenen en comú que són un reflex de la importància de les fronteres en la societat humana. El fet que aquestes fronteres delimitin grups que es defineixen per criteris diversos³⁸ i que estan dotats de poderoses associacions simbòliques amb prou feines es pot considerar que sigui una gran descoberta. Podríem dir, parafrasejant Lévi-Strauss, que les fronteres són bones per a pensar sobre els éssers humans, però hi hauríem d'afegir que també ho són per a manipular-los, dominar-los i explotar-los.

Les **fronteres racials** són mapes mentals del *continuum* humà extremament mal-leables: de fet, fins i tot els trets morfològics³⁹ més sobresortints tan sols són percebuts i se'n fa ús sota determinades circumstàncies i condicions culturals.

La paraula *raça* és relativament recent en les llengües europees. Probablement deriva del terme llatí *ratio*, en el sentit d'"espècie". La paraula va aparèixer en primer lloc a les llengües del sud-oest d'Europa⁴⁰ cap al final de l'edat mitjana, mentre que en altres països europeus⁴¹ no es va incorporar fins als segles XVI i XVII. A Alemanya el terme va estar restringit al regne animal fins al segle XVIII.

En el seu sentit original, **raça** feia referència a un grup de persones⁴² d'una filiació comuna. Era una paraula de significat molt proper, potser fins i tot un sinònim, al de termes com ara *casta, nissaga, estirp, llinatge*, etc. És obvi que darrere la idea de raça hi havia, des de bon començament, l'assumpció de la **unitat biològica** en qualsevol dels sentits en què fos concebuda, si considerem, com veurem més endavant, l'expressió *puresa de sang* tal com s'entenia a la península Ibèrica al final del segle XV. ¿Va ser aquesta, com ha proposat Poliakov, la primera forma de racisme legalitzat a Europa?

⁽³⁸⁾ Biològics, ambientals, històrics, etc.

⁽³⁹⁾ Color de la pell, forma del crani, color dels cabells, etc.

⁽⁴⁰⁾ Italià, català, portuguès, castellà.

⁽⁴¹⁾ França, Anglaterra

⁽⁴²⁾ Però també d'animals o de plantes.

Lectura recomanada

L. Poliakov (1974). *The Aryan Myth*. Nova York: Signet.

Al segle XX la paraula **racisme** ha estat carregada d'emotivitat, sobretot des de l'aparició del règim nazi. Comprèn un ampli ventall de situacions en què s'afirma la superioritat d'una raça per damunt d'una altra. A causa de les associacions morals tan negatives que avui dia el concepte posa de manifest, *racisme* és un terme abusat que caldria fer servir amb precaució, especialment en el context de la recerca històrica. No respon a cap realitat científica, sinó a interessos polítics molt espuris i partidistes.

El suggeriment que la noció de *raça* és un fenomen modern, per bé que correcte com a declaració de principi, no s'hauria d'entendre en sentit literal. Com veurem, és possible trobar un pensament sobre la raça i les actituds racials en els primers períodes de la història i en diverses cultures.

Encara més simplista és suposar que hi ha una **relació de causa-efecte** entre el desenvolupament del capitalisme i l'aparició del pensament racial. No hi ha dubte que existeix una forta correlació entre el comerç d'esclaus a Europa i l'increment de les idees racials i del racisme a Occident. Això no obstant, a l'hora d'explicar el desenvolupament de les idees racials i del racisme, l'esclavatge *per se* és, en el millor dels casos, una explicació parcial i, certament, insuficient.

Per tant, les distincions racials no són exclusives dels temps moderns ni d'Occident. Moltes cultures coneixien que les poblacions tenen colors de pell diferents i van tendir a associar unes característiques psicològiques o socials a cadascuna d'aquestes poblacions.

Els **antics egipcis**, per exemple, van ser els primers dels quals se sap que van fer servir el color de la pell per a les seves classificacions racials. Distingien les quatre races següents:

- la gent del nord eren els *blancs*;
- els del sud eren els *negres*;
- els que vivien a l'est eren els *grocs*;
- ells s'autoanomenaven *vermells*.

D'altra banda, els antics xinesos es veien a si mateixos com a blancs; menyspreaven els negres i consideraven els occidentals, quan hi van entrar en contacte en un estadi posterior, tan extravagants com els negres.

També els grecs i els romans apreciaven que hi havia blancs i negres. Malgrat tot, convé remarcar que les diferències de races no van tenir conseqüències culturals o socials. Més exactament, la raça i l'esclavatge no estaven relacionats. L'esclavatge no estava justificat en termes d'inferioritat biològica, tot i que Aristòtil es va acostar a aquesta idea. En l'**antiga Grècia**, l'única regla que operava respecte dels esclaus era que havien de pertànyer a un grup extern.

⁽⁴³⁾Que, segons Juvenal, s'associava amb una sèrie de sensacions negatives.

L'**Imperi romà**, amb tota la seva extensió, no va aplicar cap barrera o discriminació racial. Amb tot, en la literatura de l'època es poden trobar referències de menyspreu envers els africans a causa de la seva negror⁴³.

A l'**edat mitjana**, el color només es va prendre en consideració de manera secundària. No obstant això, es conservava una antiga creença pagana que associava el color negre amb la mort, la mala sort, el pecat i els excrements. Si el contacte real amb els estrangers era limitat, la mentalitat de l'home medieval era plena d'éssers imaginaris⁴⁴. Això era, en part, el resultat de les descripcions distorsionades d'alguns exploradors que, com ara Marco Polo, havien fet expedicions a Orient.

(44) Amazones, sàtirs, hermafrodites, monstres, etc.

Aquesta prodigiosa fauna era la manifestació de com la mentalitat medieval concebia el salvatge. De fet, el **Renaixement** i els primers navegants van fer poca cosa per canviar la mentalitat medieval; en cert sentit, dos segles després dels descobriments les descripcions dels exploradors semblaven confirmar totes les concepcions de l'edat mitjana. Ben entrat el segle XVII la línia de separació entre els africans i els simis era tan esvaïda que es creia que mantenien relacions sexuals entre ells. Fins i tot l'any 1781, a *Notes on Virginia* (Qüestió XIV), Thomas Jefferson considerava un fet objectiu la idea que els orangutans constituïen una referència sexual per a les dones negres.

El sentiment antijueu, que era comú a l'edat mitjana, va esdevenir més acusat cap al final d'aquest període, en què s'hi van barrejar creences fins i tot biològiques. Els **jueus** no solament eren descendents del diable, sinó que a més tenien trets físics determinats (nas aguilenc); a més, a la península Ibèrica es creia que eren portadors d'una marca biològica que ni tan sols el baptisme podia canviar.

La noció de **puresa de sang** era, en l'Espanya del final del segle XV, el primer símptoma que un prejudici religiós es podia transformar en un altre de racial. Els estatuts de la puresa de sang eren socialment importants perquè el fet de ser designat "cristià nou" implicava, en el millor dels casos, l'exclusió automàtica d'un bon nombre de professions, la segregació residencial, etc., i, en el pitjor dels casos, si la persona en qüestió era acusada d'haver-se retractat, morir a la foguera.

D'altra banda, els **àrabs** estaven familiaritzats amb pobles amb colors de pell diversos. Fins i tot tenien les seves pròpies teories sobre com es van formar les races: una explicació de caràcter climàtic que veia en el sol l'agent encarregat de "coure" les races. Els àrabs es consideraven a si mateixos com un pas intermedi entre els negres i els blancs, o, per utilitzar la seva terminologia, no es concebien ni com a "crus" ni com a "massa cuits", sinó simplement com a "cuïts" en el punt just.

4.2. La raça a l'era dels descobriments

Amb l'arribada de l'era de l'exploració, al final del segle XV, els europeus van entrar en contacte amb una gran varietat de pobles de colors diferents i altres característiques somàtiques. Per als exploradors i conqueridors aquests pobles parlaven llengües estranyes, vestien de maneres peculiars i tenien costums exòtics.

A Amèrica, no gaire més tard del descobriment, els espanyols es preguntaven: "Són humans els indis? Si aquest és el cas, per què no apareixen a la Bíblia? Si no són humans, què són: animals, monstres?".

Mentre que els indis americans van acabar trobant defensors de la seva humanitat com ara Las Casas, els **negres africans** eren vistos –i tractats– absolutament com una raça inferior. Aquesta animadversió pels negres era el resultat d'una interacció continuada entre certs estereotips generats pel contacte dels europeus amb el continent africà i la progressiva identificació de la negror de la pell amb l'esclavatge. Quasi ningú no dubta que l'explotació dels negres com a esclaus es va justificar amb arguments religiosos, científics i estètics, entre altres. I, no obstant això, no seria històricament correcte suggerir que els criteris ideològics que es van utilitzar per a perpetuar l'esclavatge dels negres fossin tots *post facto*. El fet que a les societats esclavistes americanes els negres fossin tractats com a animals de càrrega i com a bestiar va ser la causa que se'ls tingués per no-humans, per quasanimals. Conseqüentment, els estereotips inicials es van confirmar i van cristal·litzar en prejudicis inamovibles.

A *White over Black*, una destacada monografia històrica sobre les actituds dels nord-americans envers els negres en temps passats, Winthrop Jordan ha descrit de manera gràfica i fascinant en quina mesura les primeres impressions que els anglesos van tenir dels africans tingueren efectes duradors. Jordan distingeix cinc trets distintius atribuïts als africans:

1) La negror

Els africans eren vistos com a negres, és a dir, éssers de pell i cabells negres. Els anglesos no estaven familiaritzats ni amb la pell negra ni amb els pobles de raça negra. Les descripcions dels exploradors anglesos expressaven clarament una sensació de xoc i d'horror quan es referien al color i altres trets dels pobles africans. En aquest sentit, Jordan observa que el contrast entre el blanc i el negre com a colors estava arrelat fermament en la cultura anglesa, i que, mentre que el **blanc** s'associava a la puresa, la virginitat, la bellesa i el bé, el **negre** es relacionava amb la brutícia, el pecat, la lletjor i el mal.

Els viatgers, exploradors, filòsofs i comentaristes europeus de tots els temps estaven intrigats per com s'havia originat la condició de negre. Si des de la **perspectiva de la Bíblia** es creia que tots els éssers humans descendien d'Adam i Eva, en algun estadi o altre de la limitada i ben establerta cronologia bíblica

Indis asteques en un gravat del 1500.

Lectura complementària

W. Jordan. (1977). *White over Black*. Nova York: Norton.

La negror en la literatura

La projecció d'alguns dels atributs de la paraula *negre* sobre els africans encara es pot constatar en la literatura anglesa del final del segle XVI i començament del XVII. El prejudici per raó del color era un tema literari molt difós, del qual possiblement l'*Otel·lo* de Shakespeare és l'exemple més conegut.

⁽⁴⁵⁾Per quina raó alguns indis americans que vivien en climes càlids no eren negres?.

del món els humans devien començar a diferir pel que fa a la pigmentació de la pell i altres característiques del cos. La causa més probable que es va avançar en aquella època era l'efecte del sol⁴⁵, tot i que aquesta explicació no estava exempta d'esquerdes.

Encara que la **negror de la pell** es considerava innata i duradora (especialment des que es va comprendre que els negres a Europa i a l'Amèrica del Nord no "es tornaven blancs"), les ments orientades cap a l'experimentació es preguntaven sovint quant trigarien els negres a convertir-se en blancs, i viceversa. Aquesta idea va ser present en les mentalitats anglesa i europea durant molt de temps, fins al punt que, al segle XVIII, Buffon va arribar a suggerir que l'única manera de saber quant de temps calia perquè es produís el canvi esmentat era transferir un grup d'africans al nord d'Europa, on vivien la gent de pell més blanca i ulls blaus, i que es casessin entre ells durant generacions fins que es produïssin els canvis previstos.

Una altra explicació sobre els orígens de la negror de la pell data dels segles XVI i XVII, i va tenir un efecte durador i fins i tot pernicios. Es basava en una exegesi inversemblant de l'Antic Testament⁴⁶, segons la qual no solament els descendents de Ham esdevindrien esclaus, sinó que a més serien (esdevindrien) negres.

⁽⁴⁶⁾ Probablement procedent del Talmud i de les tradicions islàmiques.

2) El paganisme

La **religió** era una altra àrea en la qual es va crear un gran abisme entre els anglesos i els pobles africans. Per un cristià, els nadius de l'Àfrica eren pagans, és a dir, gent sense la formació i els principis morals comuns a totes les religions universals⁴⁷ conegudes en aquell temps. Cap de les pràctiques rituals africanes no era vista com a religiosa, si més no en la primera època de les exploracions. Aquest buit que hi havia en l'àmbit de la religió va contribuir a afirmar la creença que els negres africans eren una raça completament diferent.

⁽⁴⁷⁾ Cristianisme, judaisme i islam.

3) El salvatgisme

Estretament relacionat amb el paganisme hi havia l'estereotip del salvatgisme. Els africans eren vistos com a gent grollera i inculta, pel fet que tots els elements que constituïen la seva cultura s'interpretaven diametralment oposats als que es consideraven acceptables en l'Anglaterra de l'època.

4) La bestialitat

Jordan considera una **casualitat tràgica** que la terra originària de la població negra fos l'hàbitat de l'animal que més s'assembla a l'home. És irònic que, mentre que es relacionava els negres amb els animals, es relacionés els ximpanzés amb els éssers humans. La línia divisòria entre els simis i els homes es

va anar esvaint, de manera que els negres van començar a ser percebuts com un grau intermedi. La copulació entre simis i negres es veia com a ocasional, i l'existència de fills monstruosos, com a possible i fins i tot testimoniada.

5) La lascívia

L'últim atribut imputat als africans era la lascívia. Aquesta característica derivava de l'associació, en la ment puritana, amb el salvatgisme i la bestialitat. Els negres africans eren considerats éssers amb un instint sexual irreprimible, o bé completament dedicats a satisfer aquest desig. El fet que a penes portessin vestits, així com que se'ls considerés promiscus i incestuosos, va contribuir a aquesta imatge. Lligada a aquesta visió de l'africà com un animal libidinós, hi havia la creença que l'òrgan sexual del mascle negre era d'una mida fora del comú, alhora que la femella de la mateixa raça era representada com a sexualment oberta i ardent. D'altra banda, les imatges de bestialitat, en particular de simis mascles copulant amb dones negres, van perdurar fins ben entrat el segle XVIII i, sens dubte, van contribuir al fet que s'imposés la idea que hi havia una relació estreta entre els simis i els africans.

Sempre serà objecte de controvèrsia el fet de saber en quina mesura la fusió d'aquests cinc estereotips assenyalats per Jordan va deshumanitzar els negres africans, fins al punt que en la ment dels colonitzadors del Nou Món eren els únics candidats a ser esclaus.

La raó per la qual els indis i els esclaus blancs van ser poc utilitzats pot ser, com ha posat en relleu Philip Curtin, no pas el color de la pell, sinó el fet que els índexs de mortalitat entre els negres eren molt més baixos que en les altres races. Per tant, sembla que hi ha una simple explicació econòmica de l'esclavatge dels negres a Amèrica. En el context de la Mediterrània i del món islàmic, aquesta situació no es dona, a causa de les condicions mediambientals més favorables, per la qual cosa l'esclavatge va afectar blancs i negres.

Una altra manera d'indagar en les afirmacions de Jordan és, per descomptat, investigar fins a quin punt els **àrabs** i els **exploradors europeus**, a banda dels anglesos, van compartir uns mateixos estereotips sobre l'Àfrica. Hi ha un mite que presenta el món islàmic com una societat sense prejudicis racials envers els negres. Això dista molt de ser veritat. De fet, en el context de l'expansió àrab es va estendre una percepció dels pobles negres com a inferiors.

El poeta de raça negra Suhaym, esclau des del seu naixement, ja lamentava la seva dissort al segle VII:

"Encara que sóc un esclau, la meva ànima és noblement lliure,
encara que sóc negre de color, la meva naturalesa és blanca."

A l'edat mitjana la situació dels negres a l'islam es va anar deteriorant. Cap al segle xv Ibn Khaldun, el filòsof àrab més famós de tots els temps, va escriure en el *Muqaddimah*: "L'únic poble que accepta l'esclavatge són els negres [Sudan], a causa de la seva poca humanitat".

Hi ha un gran paral·lelisme entre la manera amb què els anglesos i els holandesos percebien els africans, tot i que els **holandesos** apreciaven que els negres africans no eren del tot salvatges. De fet, si se'ls comparava amb els indis de la Guyana, els africans eren als seus ulls materialment més avançats, i amb un nivell d'organització econòmica, social i política més complex. Per bé que no s'obsessionaven gaire pel color de la pell, els holandesos aviat es van adonar que els africans eren gent més apta per a una economia basada en les plantacions que no pas els indis.

No es pot dir que les cròniques africanes de **portuguesos i italians** diferissin gaire, quant al contingut, de les dels anglesos. Les descripcions eren previsiblement etnocèntriques, i destacaven els aspectes de les cultures africanes que més impacte podien tenir en les audiències d'Europa. Les **societats africanes** eren descrites com a bestials: sense llei, sense religió, sense regulacions sobre el sexe⁴⁸. George deia dels africans que "en els actes sexuals són com bèsties: el pare té coneixement carnal de la seva filla; el fill, de la seva germana".

⁽⁴⁸⁾Característica sovint remarcada com a particularment ofensiva.

Amb el que hem dit fins ara, hauria de quedar ben clar que el procés de deshumanització de la població negra, que va ser característic des del principi de l'era moderna, no és suficient, en si mateix, per a explicar la generalització de l'esclavatge dels negres en el Nou Món.

Un aspecte important que convé recordar és, naturalment, la **persistència de l'esclavitud a l'edat mitjana**, sobretot a la conca mediterrània. En aquesta zona l'esclavatge era molt antic. Al segle xv els exploradors portuguesos van començar a capturar esclaus africans, que venien en els mercats de la península Ibèrica. Els esclaus van ser particularment útils per al cultiu de noves plantacions –de sucre– a les illes Canàries.

Amb el descobriment d'Amèrica, i la necessitat de mà d'obra barata i resistent per a treballar a les mines i a les plantacions, la sort dels africans negres ja havia estat tirada. Sens dubte, els **prejudicis envers els africans** que hem considerat abans implicaven que els habitants d'aquest continent fossin els candidats ideals per a esdevenir esclaus a les Amèriques. Tot i amb això, la raó era més econòmica que d'una altra mena, però el fet de crear un abisme cultural entre blancs i negres suposava una justificació sòlida del sistema de l'esclavatge.

4.3. Classificacions racials: Il·lustració i prejudici

Una manera de veure la Il·lustració és condemnant els filòsofs per no haver estat capaços d'adaptar-se a les expectatives morals de l'època. Leon Poliakov (1974) ha posat en dubte la idea que la **Il·lustració** sigui un segle d'universalisme, de cosmopolitisme i d'humanisme. Tant si es tracta de Montesquieu com de Voltaire, Hume o Kant, sempre és possible, i a vegades fins i tot fàcil, trobar en els seus escrits paràgrafs amb un deix de racisme.

A *L'Esprit des lois* (1748), Montesquieu sostenia que l'**esclavatge** anava contra la llei natural, però considerava els negres poca cosa menys que salvatges. Hume va anar més enllà en el seu sentiment de superioritat racial i va escriure a l'assaig *Of National Character*: "Estic en condicions d'afirmar que els negres i en general la resta d'espècies d'homens [...] són inferiors als blancs per naturalesa". Aquest filòsof europeu cosmopolita se sentia orgullós de les fites aconseguides per la civilització occidental, sobretot si les comparava amb l'endarreriment dels pobles d'Amèrica, l'Àfrica i l'Àsia tal com van ser descrits en els llibres dels exploradors.

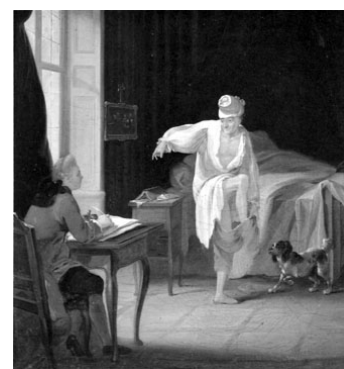
Voltaire es va sentir temptat de justificar aquest retard cultural donant per sabut, entre altres coses, que la raça negra era una espècie diferent de la raça blanca, i que la intel·ligència dels negres era immensament inferior a la dels blancs (*Essai sur les mœurs et l'esprit des nations*, XVI).

Pel que fa a Kant, sembla que era antisemita i partidari de preservar la puresa de les races, però, no obstant això, la capacitat de les diverses races d'aparellar-se amb èxit el va convèncer del caràcter unívoc de la humanitat.

Es podria objectar que cap d'aquests pensadors no representava l'opinió científica de l'època. De tota manera, poques diferències podríem trobar si parléssim dels **naturalistes** més destacats, ja que es refereixen, en definitiva, amb un llenguatge "presentista", al que nosaltres anomenaríem *prejudicis racials*. Linné i Buffon en són casos emblemàtics: tots dos es van referir als pobles no europeus en termes despectius. No obstant això, podem afirmar que, mentre que

Charles-Louis de Secondat, baró de la Brède i de Montesquieu. Bordeus, 1689-París, 1755.

François-Marie Arouet, Voltaire. París, 1694-1778.

la majoria de naturalistes es van acollir a les teories monogèniques, és a dir, que creien que les races descendien d'una sola parella original (Adam i Eva), els filòsofs consideraven que provenien de parelles ancestrals diferents.

Ningú no ha expressat millor que John Greene el predicament que les races humanes van tenir en la Il·lustració:

"Per a la mentalitat del segle XVIII, la qüestió essencial pel que fa a les races humanes era saber si eren considerades com a espècies separades o bé com a variants d'una única espècie."

J. Greene (1959; pàg. 221).

D'aquest predicament se'n van seguir una sèrie de conseqüències:

- 1) Des d'un **punt de vista teològic**, el problema era com es podia fer compatible la creença bíblica en la unitat dels homes en tant que eren descendents d'Adam si s'acceptava la hipòtesi poligenista.
- 2) Des d'un **punt de vista polític**, la qüestió era com calia tractar els pobles sotmesos i, en particular, si l'esclavatge es podia justificar.
- 3) Des d'un **punt de vista científic**, si la hipòtesi monogènica era acceptada, com s'explicaria la variació humana?

Podem resumir l'opinió dels **naturalistes** principals de la manera següent:

- **Buffon** (1707-1788), en la seva obra clau *Histoire naturelle* (1749), sostenia que la prova de la unitat de l'espècie era el fet que s'havia produït amb èxit la reproducció interracial. Les diferències racials s'explicaven com a resultat de factors climàtics, institucionals i d'organització.
- **Linné** (1707-1778), fundador de la taxonomia moderna, va encunyar, en la seva obra clau *Systema naturae* (1735), el terme **homo sapiens**. Distingia dos tipus d'humans: l'*Homo sapiens* (home salvatge; americà, europeu, asiàtic, africà i monstruós) i el *troglobita*. Va ser acusat de beneït. No queda clar si la seva tipologia de l'*Homo sapiens* és jeràrquica.
- **Cuvier** (1769-1832) va distingir tres tipus de races: la caucàsica, la negroide i la mongòlica. Va veure en l'aïllament geogràfic la causa de l'existència de races diferents, i va establir una clara gradació intel·lectual i estètica entre les diverses races.
- **Blumenbach** (1752-1840) va establir els fonaments de l'antropologia física comparativa sobre la base de la recerca empírica. En la seva obra clau *De generis humani varietate native liber* (1775), va distingir cinc races: la caucàsica, la mongòlica, l'etiòpica, l'americana i la malaia. La caucàsica era la

raça original, mentre que la resta havien degenerat en diferents graus a partir entre la raça primitiva.

Convé destacar que fins al segle XIX no hi va haver una descripció clara i científica dels goril·les i dels orangutans, tot i que el 1700 ja es tenia un bon coneixement dels ximpanzés. Alguns dels tipus d'humans establerts per Linné eren, de fet, simis.

4.4. Les teories racials de la història

La societat del segle XIX s'interessava per les qüestions racials, però el desenvolupament d'una disciplina concreta de les diferències entre races humanes va anar lligat a l'esclavatge de negres a Amèrica, i va ser possible gràcies a l'evolució de la història natural i de les ciències de l'home.

L'estudi de les races va partir d'una sèrie de condicionans previs importants:

- l'anatomia comparativa (Cuvier);
- la idea de les espècies;
- la diferència entre espècies i varietats;
- els conceptes de degeneració, reproducció i hibridació;
- la lingüística comparativa;
- l'etnologia.

En relació amb aquest període, **George Stocking** (1982) ha insistit en la necessitat de posar l'atenció en les qüestions científiques tal com les veuen els científics, i intentar d'evitar correlacions fàcils amb el racisme, el nacionalisme i l'imperialisme. El **racisme científic** és un cas de ciència dolenta, no pas de pseudociència; els científics van seguir els estàndards científics del seu temps, i la majoria no eren conscientment racistes, tot i que s'hi poden observar prejudicis d'aquesta mena. Convé no oblidar que al segle XIX el terme *raça* tenia diverses connotacions, perquè feia referència a una sèrie d'agrupacions: lingüística, cultural, religiosa, nacional, ètnica, geogràfica i biològica.

En el seu *Essai sur l'inégalité des races humaines* (1853-1855), **Gobineau** va formular una **teoria de la història** en la qual el declivi de les civilitzacions s'explicava en termes d'encreuament de races entre una raça superior⁴⁹ i les altres. Sorprenentment, aquesta concepció va anar acompanyada d'un relativisme cultural i d'una posició anticolonialista. Gobineau va escriure sobre races; no hi ha dubte que estava convençut d'haver descobert, en el principi de la jerarquia de les races, la clau de l'auge i la decadència de les civilitzacions. El seu discurs sobre les races, però, es referia a un passat molt llunyà. Pel que fa al futur, era molt pessimista i no veia cap possibilitat d'aturar el declivi de la civilització humana.

James Cowles

Un text cabdal del començament del segle XIX és el de **James Cowles Prichard** *Researches into the Physical History of Man* (1813).

Lectura complementària

G. Stocking (1982). *Race, Culture and Evolution*. Chicago: Chicago University Press.

⁽⁴⁹⁾Els aris.

En el seu *Essai sur l'inégalité des races humaines*, Gobineau, que no era un científic, va intentar aplicar el mètode del seu temps tal com el coneixia. La hipòtesi que va fer servir, malgrat ser extremista, no era extravagant, sinó que estava en perfecta consonància amb les teories antropològiques de l'època. Rebutjar la seva obra és un exercici fútil i fàcil⁵⁰, perquè es considera que és pseudociència o, encara pitjor, mitologia o superstició. Potser es va equivocar, però la història de les ciències és plena de teories que han estat refutades.

⁽⁵⁰⁾ Si l'analitzem des de la posició avantatjosa de la biologia actual.

A la segona meitat del segle XIX, el concepte de **raça** va captar la imaginació de la comunitat científica: de Comte a Renan, de Spencer a Darwin. La hipòtesi de treball era que, amb la raça, els científics havien descobert una base sòlida de la classificació humana. El fet de poder agrupar éssers humans per la mida del crani, el color de la pell, la forma del nas, etc. tenia, per si mateix, un interès limitat, sobretot per als científics socials.

Malgrat tot, si s'hagués arribat a establir una correlació entre la raça, d'una banda, i la intel·ligència i el caràcter, de l'altra, s'hauria descobert un principi extremament important que, sens dubte, hauria aportat llum als problemes que havien desconcertat els historiadors durant generacions: per què uns pobles són civilitzats i uns altres no? Hi ha races que siguin incapaces d'atènyer la civilització? Com es poden explicar l'aparició i el col·lapse de les civilitzacions?

Dues citacions del segle XIX sobre la raça

Tot seguit, presentem un extracte de dos articles de James Hunt i Edward Burnett Tylor sobre la raça:

"Sigui quina sigui la conclusió a què ens portin les nostres investigacions científiques, sempre hauríem de recordar que, independentment dels mitjans pels quals el negre, per exemple, ha adquirit la seva personalitat física, mental i moral actual, tant si prové d'un simi com si prové d'un home perfecte, sabem que les races d'Europa tenen un bagatge mental i moral que no tenen les races de l'Àfrica. Fins ara hem dedicat la nostra atenció, gairebé exclusivament, a l'antropologia física, que va fundar Blumenbach. Ara és el moment d'investigar les característiques mentals i morals de la humanitat en general. La diferència entre els europeus i els africans no és tant física com mental i moral. [...] Que totes aquestes diferències físiques, amb les consegüents distincions morals i mentals, juntament amb el fet constatable que enlloc no existeix cap raça euroafricana com a tal, tinguin prou valor per a justificar que el negre és una espècie diferent, és un aspecte sobre el qual, ara com ara, no em puc aventurar a donar una opinió."

"Per tant, m'agradaria expressar la meua esperança que els objectius d'aquesta Societat (la Societat Antropològica de Londres) mai no es rebaixaran a un objectiu com el de donar suport al comerç d'esclaus, amb tots els seus abusos; però, alhora, no ens hem de fer enrere de la confessió sincera sobre quin creiem que és el veritable lloc en la natura, o en la societat, dels africans o de qualsevol altra raça. Correspondrà als conscienciosos anatomistes de donar compte, de manera acurada, de totes les desviacions de l'estàndard humà d'organització i analogia amb els tipus inferiors, que sovint es manifesten en la raça negra. Aquestes observacions s'haurien de fer atenent únicament a l'existència dels fets en si mateixos, sense cap referència a les teories que s'hi puguin basar. Les generacions futures ens agrairan més els fets constatables que no pas les especulacions fetes a l'atzar."

James Hunt (1863). "On the Study of Anthropology". *The Anthropological Review* (núm. 1, pàg. 3-4).

"Els nadius australians i els habitants de l'illa Andaman poden ser perfectament considerats com el nivell més baix de la societat humana, de la qual tenim coneixements certs. Per a un europeu civilitzat, una vida com la d'aquestes tribus sembla, a primera vista, que no variï gaire de la dels animals menys evolucionats; no obstant això, una aproximació a aquests pobles demostra que, per bé que la seva civilització és efectivament molt primitiva, és del mateix tipus que la de races més avançades. Aquests salvatges tenen un

llenguatge articulat; saben utilitzar el foc i tenen eines, encara que siguin senzilles i rudimentàries. No es té notícia certa de cap poble que hagi estat descobert i que no tingués llengua, eines, foc, etc."

Edward Burnett Tylor (1863). "Wild men and Beast-Children". *The Anthropological Review* (núm.1, pàg. 21).

4.5. El relativisme cultural

El concepte de relativisme cultural és molt representatiu de l'escola del particularisme històric boasià. Mentre que els evolucionistes argumentaven que les societats tecnològicament simples eren inferiors a la civilització occidental, Boas mantenia que les societats eren entitats úniques que no podien ser comparades. Els trets culturals d'una societat són el resultat de l'evolució històrica i de la influència del medi ambient d'aquella societat, i només es poden entendre en aquest context. Per aquesta raó, termes com *primitiu*, *inferior*, *superior*, etc., no tenen sentit ni validesa transcultural. Sovint Boas ha estat percebut com a contrari a la teoria antropològica perquè desacreditava i rebutjava els esquemes evolucionistes unilineals que dominaven en el seu temps i pel fet que mantenia que les societats són el resultat de les seves històries particulars –i, per tant, no es poden comparar. Tanmateix, i malgrat l'èmfasi en la inducció, va reconèixer, de fet, la necessitat de perspectives teòriques noves, però no va pensar que les teories més generals del comportament humà apareixerien espontàniament després de recollir prou dades.

Una de les contribucions més importants de Boas, des del punt de vista teòric, va ser la crítica de la noció del formalisme racial dominant en el seu temps. És important notar que en 1899 William Ripley va publicar un llibre titulat *Races of Europe*, en el qual recollia els resultats de molts anys d'investigacions cranials. La tesi fonamental de Ripley era que els trets craneològics que es podien deduir de les investigacions mètriques eren suficients per a establir l'existència de tres races diferents a Europa: els aris, els alpins i els mediterranis. Això calia demostrar-ho genèticament per a insistir en la seva pervivència. La pertinença a la raça denominada *alpina* era difícil de demostrar, ja que no hi havia espècimens que exhibissin tots els trets d'aquesta raça. Ripley no va poder resoldre aquest problema d'una manera convincent. De fet, el que podia semblar un progrés respecte a les antigues classificacions racials, basades en el color, perdia sentit quan no era possible demostrar l'existència de la raça alpina, és a dir, la demostració que existien individus que reunien tots els trets d'aquesta raça.

El primer que sorprèn Boas, quan entra en contacte per primera vegada amb aquest món de les classificacions i mesuraments racials, és el concepte mateix de raça, que l'autor troba superficial i imprecís. De fet, ningú no sap què és una raça; ningú no havia justificat per què es prenen certes mesures, per què eren considerades importants i si, de fet, es veien afectades pels altres factors. Si no se solucionaven aquests problemes, les anomenades dades racials no podien

ser utilitzades per a fer reconstruccions històriques. Podem dir que, quan Boas entra en el món de l'antropologia física al final del segle XIX, aporta una visió estadística que no havia existit fins a aquell moment.

L'interès de Boas se centra en el procés biològic: mescles racials i creixement de factors ambientals. En altres paraules, l'interessen tots els elements que contribueixen a la producció d'asimetries en la distribució dels trets físics. D'altra banda, Boas va ser molt crític amb les classificacions arbitràries, és a dir, aquelles que no responien a la realitat actual dels individus per a compondre cada tipus. L'autor va concentrar la seva atenció en els problemes de la viabilitat dels híbrids racials i de les diferències en la forma del crani entre les poblacions rurals i urbanes a Europa. En canvi, no l'interessaven ni les classificacions racials ni la història racial conjectural. La seva metodologia va ser més dinàmica que estàtica, i més empírica que conjectural. El seu interès pels processos racials es generava en funció de la llum que aquests poguessin aportar a les qüestions de les relacions històriques entre els pobles. En iniciar les seves investigacions sobre el tema, Boas era encara portador de residus poligenistes i evolucionistes, però la seva metodologia empírica el portava a plantejar preguntes inèdites entre els antropòlegs físics de l'època. Els treballs de Boas entre 1890 i 1915 versaven sobre les condicions que influeixen en la modificació de la forma heretada; és a dir, el procés de creixement, la influència del medi ambient i les forces de l'herència. En una paraula, el problema de la continuïtat històrica del tipus físic. Al final del segle, en la dècada dels noranta, Boas va treballar en dues línies d'investigació diferents: l'estudi del creixement físic dels nens en edat escolar i l'estudi dels indis del nord-oest dels Estats Units sobre el pes relatiu de l'herència i del medi ambient en les diferències físiques entre els grups.

Respecte al primer tema, la seva investigació el va portar a explorar la qüestió de si era possible explicar l'alçada física dels adults en funció dels factors ambientals, i no com a resultat únic de l'herència. El punt de partida era el fet que en el moment de néixer, les diferències d'estatura eren mínimes. Boas va proposar que les diferències entre els adults eren resultat d'un desenvolupament estancat, més que no d'un desenvolupament divergent. Com a conseqüència dels seus estudis empírics, Boas va estar en disposició de demostrar que hi havia un ritme de creixement diferent entre nens i nenes, però també entre infants del mateix sexe. D'altra banda, apuntava que els nois i noies de classe més alta creixien més, tenint en compte l'estadística, que no els de classe baixa. Un altre punt que també va demostrar era que, abans de ser adolescents, els nens més baixos creixien més lentament que els més alts, però que, a partir de l'adolescència, els primers continuaven creixent més ràpidament i els segons creixien ja molt limitadament. Boas va rebutjar igualment termes com *brillant* (*bright*) i *espès* (*dull*) per a referir-se als infants en edat escolar, i preferia l'expressió *avançat* o *retardat* (*advanced-retarded*), denominació que també va aplicar més endavant als immigrants.

Pel que fa als estudis sobre els indis del nord-oest, els treballs tractaven de sospesar la influència de l'herència i del medi ambient en les diferències físiques. Els seus estudis sobre les mescles racials van ser molt importants, perquè comparaven aspectes molt diferents com l'alçada, el cap i la cara, la fertilitat, el creixement, etc. Tot això en el context de comparar indis purs amb persones de raça mixta (índia i blanca). A partir d'aquest estudi, va aparèixer un cert nombre de conclusions. En primer lloc, la idea que els híbrids eren menys fèrtils era falsa; de fet, les dones híbrides tenien més fills que les índies. En segon lloc, els híbrids eren de talla més alta que els indis. Aquestes dues afirmacions empíriques anaven en contra del dogma poligenista, que afirmava els efectes nocius de les mescles racials.

L'estudi sobre els immigrants a Nord-amèrica procedents d'Europa que Boas va començar entre 1908 i 1910 tenia com a objectiu estudiar tres problemes. En primer lloc, la selecció que operava en el procés d'immigració. En segon lloc, els canvis que afectaven els infants que emigraven als Estats Units. Finalment, els canvis que afectaven els nens nascuts als Estats Units al si dels immigrants. En la seva investigació, efectuada a Nova York, va considerar quatre tipus d'uropeus, segons si eren procedents del nord, de l'est, del centre o del sud del vell continent. A partir de l'estudi esmentat, Boas va demostrar el següent:

- 1) Hi havia canvis significatius en el ritme de desenvolupament dels nois.
- 2) Hi havia modificacions significatives segons el tipus de cada grup d'emigrants, incloent-hi canvis en l'índex cefàlic.
- 3) Aquests canvis no eren deguts a l'herència, sinó al medi ambient.

És obvi que, en un afany ambientalista, Boas va abraçar, potser d'una manera una mica neolamarckiana, la idea de referir-se a l'herència de caràcters adquirits. De fet, Boas no va ser ni lamarckià ni darwinista (excepte en un sentit molt ampli de l'expressió *darwinisme*), i va concedir poca importància a la selecció natural com a factor modificador. Respecte als grups racials en general, Boas es referia a tipus humans extrems: el negroide i el mongoloide. Des de la seva perspectiva, el que importava era l'aparició de tipus racials regionals i locals a partir dels processos d'aïllament, l'endogàmia i, finalment, la mescla de races. Fins i tot en aquests casos, parlar de races no era apropiat o correcte. És obvi que, per a Boas, existien diferències físiques entre els diferents grups humans, però això no era suficient per a parlar de races superiors i races inferiors. Boas es va mostrar escèptic sobre el tema, encara que tampoc no es va referir a una igualtat absoluta entre les diferents races.

Segons aquest autor, les presumptes diferències entre la mentalitat primitiva i la mentalitat civilitzada eren causades pel medi ambient. Per aquesta raó, argumentava, no hi ha motius per a pensar que un nen primitiu trasplantat no es pugui convertir en un ésser humà civilitzat. Si bé, com ja hem afirmat, Boas no acceptava l'existència de certes diferències mentals heretades entre els

diferents grups racials: tant les característiques mentals com les físiques eren plàstiques, mal-leables. D'altra banda, parlar de races des d'un punt de vista fix i discontinu no tenia sentit. La seva perspectiva estadística el portava a parlar de continuïtat entre les races. Hi havia tants tipus racials intermedis que no tenia cap sentit referir-se exclusivament a dues o tres races. En tot cas, és possible que el grup A sigui lleugerament més intel·ligent que el grup B, però, per a Boas, el que era fonamental era l'afirmació que no és possible predir la intel·ligència dels individus, sigui quin sigui el grup al qual pertanyen.

Les seves idees i investigacions en contra de les teories racistes de l'època contrastaven amb la ideologia nazi predominant. L'any 1938, en el pròleg d'una nova edició del seu llibre *La mentalitat de l'home primitiu* (1911) expressava:

"La llibertat de judici només es pot aconseguir quan aprenguem a valorar un individu d'acord amb les pròpies habilitats i forma de ser. Llavors descobrirem que, si haguéssim d'elegir el millor de la humanitat, totes les races i nacionalitats estarien representades. Llavors veuríem que hem d'atresorar i conrear la varietat de formes que ha pres el pensament i l'activitat humana, i abominar tot intent d'impressionar un sol patró de pensament sobre totes les nacions, i fins i tot sobre el món sencer."

Franz Boas, *The Mind of Primitive Man* (1938), 1a. edició l'any 1911.

4.6. Les teories racials a l'Alemanya nazi

S'ha suggerit que hi ha tres components ideològics clau que va conduir al nazisme:

- el **dogma basat en creences biologicistes** de la desigualtat racial;
- el **nihilisme moral** que invocava la lluita per l'existència;
- la "**supervivència dels més ben dotats**" com una llei universal de la natura.

En el camp de la ciència, la influència darwiniana més important a Alemanya va ser la dels escrits d'**Ernst Haeckel**, que va posar l'èmfasi en un materialisme monista bastant simplista. El seu impacte va recaure sobre aquells que eren científicament ignorants. Tant els socialistes com els nacionalistes en van rebre la influència. Allò que ens interessa de Haeckel és el conjunt: el cientisme, el fet de creure en el progrés, l'anticlericalisme.

Allò crucial en els moviments que van preparar el camí cap al nazisme van ser els antropòlegs racials i els higienistes racials. Els **antropòlegs racials** eren, majoritàriament, seguidors de l'antroposociòleg Otto Ammon i de Ludwig Woltmann; es caracteritzaven pel seu diletantisme i van bastir una consciència nacional basada en la idea de la raça.

Quant als **higienistes racials**, constituïen un grup d'acadèmics poc nombrós però molt influent; acabada la Primera Guerra Mundial, van destacar pel seu renovat interès per la política demogràfica i l'eugenèsia.

Hans Günther

Després de la Primera Guerra Mundial, l'autor de més èxit va ser Hans Günther, que va vendre molts exemplars de l'obra *Rassenkunde des deutschen Volkes*.

Amb tot, el pensador més influent d'aquest període va ser el publicista **H.S. Chamberlain**. Les dues premisses clau del seu llibre del 1899 *Die Grundlagen des Neunzehnten Jahrhunderts* ('Els fonaments del segle XIX') van ser les següents:

- Hi ha **races humanes diferents**, amb estructures físiques diverses i capacitats mentals diferents.
- Hi ha una **interacció** i una **lluita** entre classes, i això és el que explica els canvis històrics.

Chamberlain veia el passat com una successió de períodes culturals, cada un dels quals reflectia l'hegemonia d'un tipus racial. La civilització occidental era el producte de la raça ària o germànica.

En l'obra esmentada sembla que es fusionin els grans elements del pensament racista: la supremacia de la raça ària, l'antisemitisme, les idees messiàniques i místiques de la raça, el darwinisme social, l'eugenèsia i l'antroposociologia. Es podria dir que Chamberlain va posar al mateix sac el mite teutònic, el nacionalisme alemany i l'idealisme cultural, amb el resultat que raça, nació i poble (*Volk*) eren vistos com una única mateixa cosa. L'impacte de Chamberlain⁵¹ en les doctrines nazis és evident i directe; el principal ideòleg racial del nazisme, **Alfred Rosenberg**, era, en gran manera, deutor de les idees de Chamberlain.

La idea de **raça** era central en el règim nazi. El *Mein Kampf* de Hitler (1924) va fer de la doctrina racial el nucli del Tercer Reich. Tres grans qüestions defineixen la posició nacionalsocialista:

- la superioritat de la raça ària;
- el rebuig a fer barreges entre races;
- la imatge dels jueus com a enemics de la civilització occidental.

Les **lleis de Nuremberg** de 1935 van entronitzar els principis racials de Hitler exclouent els jueus de la ciutadania alemanya, tot i que aquests ja havien estat exclosos el 1933 de moltes professions i de les arts.

El 9 de novembre de 1938 va tenir lloc la *Kristallnacht*. Bandes de simpatitzants nazis amb instruccions del govern van atacar les botigues dels jueus i les sinagogues. Més de cent sinagogues van ser destruïdes, i més de set mil botigues, saquejades i destrossades. El nom *Kristallnacht* fa referència als vidres trencats que van cobrir els carrers de moltes ciutats alemanyes després de l'atac.

Franz Boas i la seva denúncia

L'any 1938 Franz Boas va denunciar la censura que patien les publicacions científiques que contradieien aquestes doctrines racistes i, com a científic i jueu, es va haver d'exiliar d'Alemanya.

⁽⁵¹⁾ Que va morir el 1927.

Desfilada de Hitler per terres sudetes després de la invasió de Txecoslovàquia.

Poc temps després d'aquests fets, les autoritats alemanyes van començar a parlar del judici final dels jueus. Amb la guerra, i l'expansió cap a l'Europa de l'Est i la Unió Soviètica, el Reich va dominar àrees, com ara Polònia, on vivien milions de jueus. El 1942 el **protocol de Wannsee** va decidir el destí dels jueus: serien eliminats de la faç d'Europa. Amb aquesta finalitat es van construir camps d'extermini a tota l'Europa de l'Est; llocs com Auschwitz, Maidanek, Treblinka, Chelmno, Belzec i Sobibor van esdevenir famosos per les cambres de gas. Al final de la guerra, uns 6 milions de jueus havien estat assassinats en el que s'ha anomenat *genocidi jueu* o *Holocaust*; mig milió de gitanos també van ser eliminats com a part de la conscient política nazi de destruir també aquest poble (malgrat la seva filiació ària).

Presoners jueus en baixar del tren que els deportava a Auschwitz.

4.7. Dos casos particulars de societats racistes modernes: els Estats Units d'Amèrica i la República de Sud-àfrica

En aquest subapartat considerarem els casos de dues societats que fins fa poc s'han regit pel racisme. Tant els Estats Units com Sud-àfrica han estat definits per Pierre van den Berghe (1978) com a democràcies *Herrenvolk*, és a dir, societats que són democràtiques per a la raça dominant (els blancs), i despòtiques per a la raça o races subordinades. Aquesta mena de **societats** es caracteritzen per una forma institucionalitzada d'explotació i discriminació racial, sustentada per una ideologia que nega la humanitat a les races oprimides. Els estudis mostren que en aquestes societats el prejudici s'interioritza fàcilment com a resultat de créixer en un ambient racista, prejudici que més tard es racionalitza o es justifica en termes de compensacions econòmiques i d'altra mena que implica el racisme.

Les **societats racistes** són estratificades i jeràrquiques, és a dir, els grups racials s'organitzen en un sistema més o menys rígid de castes en funció del poder, la riquesa i l'estatus de què gaudeixen. Si en les societats tradicionals i agràries hi havia una clara divisió del treball sense distinció de races i la raça dominant tendia a ser paternalista⁵², en les societats modernes i industrials hi ha una divisió del treball complexa i una situació de competència entre les races subordinades i les classes baixes de la raça dominant; aquest tipus de societat tendeix a ser més antagonista, i el conflicte racial hi és a l'ordre del dia.

⁽⁵²⁾ Es basava en el model amo-criat.

4.7.1. Els Estats Units d'Amèrica

Des del seu naixement al final del segle XVIII fins després de la Segona Guerra Mundial, els Estats Units va ser un país caracteritzat pel racisme institucionalitzat. La **Declaració d'Independència**, que disposava que "tots els homes són iguals i dotats pel seu creador de drets inalienables; entre els quals, la vida, la llibertat i la recerca de la felicitat [...]", no era veritablement democràtica, liberal ni igualitària. De fet, amb l'expressió *homes* la Declaració volia dir, essencialment, "blancs".

En la mesura que l'economia americana depenia extraordinàriament de l'esclavatge i del comerç d'esclaus, és evident que la societat resultant havia de ser racista. A més, el sistema es mantenia per la referència a una ideologia racista que justificava l'exclusió dels negres i d'altres grups de població no blanca de les esferes de riquesa, poder i prestigi. Els negres eren considerats subhumans, semblants als animals; els nascuts a Amèrica eren vistos primer com a enemics i més tard com a pàries.

Malgrat l'encreuament de races, que era habitual en els primers temps, el sistema racial americà ha tendit a distingir únicament dos tipus: blancs i negres, aquests últims definits com qualsevol persona de descendència africana que no podia passar per blanca. Els estereotips més usals sobre els negres els presentaven sobretot com a persones d'aspecte infantil, des preocupades, irresponsables, ben dotades musicalment, etc.

Les discrepàncies evidents entre la lletra de la Constitució, que englobava tot-hom, i la pràctica quotidiana, que exclouïa els negres i altres races de moltes posicions econòmiques, socials i polítiques, no eren viscudes com una gran contradicció, excepte per una petita minoria de la població dominant. La Declaració d'Independència, doncs, no va abolir l'esclavatge, malgrat que els pares de la Constitució creien que a poc a poc aniria desapareixent. Però va passar justament el contrari, perquè al sud, el sistema de plantacions requeria cada vegada més esclaus, fins al punt que el nombre va augmentar de manera alarmant de 750.000 el 1787 a 2 milions el 1830, i a 4 milions el 1860. El nord es va sentir incòmode amb la prolongació de l'esclavatge, tot i que el sentiment d'animadversió envers els negres també hi era present.

El científic social francès Alexis de Tocqueville va descriure així la situació dels esclaus americans:

"L'europèu és per als homes de les altres races el que els animals són per a l'home. Els fa servir a la seva conveniència, i quan ja no els pot doblegar per a utilitzar-los, els destrueix.

L'opressió ha pres d'un sol cop gairebé tots els privilegis de la humanitat als descendents dels africans! El negre dels Estats Units ha perdut fins el record del seu país; ja no entén la llengua que parlaven els seus pares; ha abjurat la seva religió i oblidat els seus costums. Havent deixat d'aquesta manera de pertànyer a l'Àfrica, no ha adquirit, malgrat tot, cap dret sobre els béns d'Europa."

Alexis de Tocqueville (1835). *De la démocratie en Amérique*.

Lectura recomanada

Per a una visió detallada d'aquest període de la història americana, vegeu el llibre de Louis Menard (2002). *El club de los metafísicos. Historia de las ideas en América*. Destino.

La Guerra de Secessió no va ser solament, ni de bon tros, una lluita per una finalitat abolicionista. És cert que Abraham Lincoln va veure en la guerra un intent de renovar les promeses quant al fet que la "nació americana havia estat concebuda en llibertat, i dedicada a la declaració que tots els homes són creats iguals". L'esclavatge va ser abolit el 1863, i el 1865 els negres van adquirir els mateixos drets que els blancs. No obstant això, les mesures legals van ser insuficients per a abolir el racisme, i, de fet, els estats del sud a poc a poc van anar desposseint la població de raça negra, entre altres, dels drets polítics.

Es va recórrer als tres grans mecanismes següents per a mantenir la divisió entre races:

1) Privació del dret de vot

Els negres van ser exclosos del cens electoral per diversos mitjans: força, requisits de tipus residencial, estipulacions sobre alfabetització, normes basades en els costums del lloc, etc.

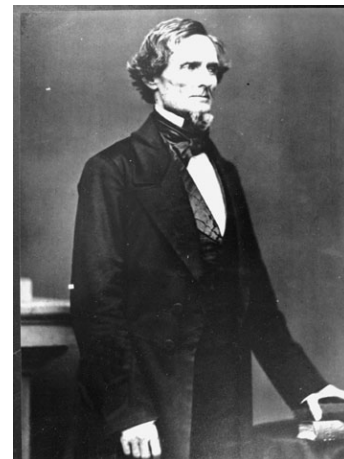
2) Segregació

Amb el desenvolupament de la doctrina de "separats però iguals", que va ser sancionada per la Cort Suprema, al final del segle XIX i el començament del XX van aparèixer dues societats paral·leles al sud: una per als blancs i una altra per als negres. Pertot es van escampar els guetos urbans de negres amb les seves esglésies, escoles, teatres, botigues, professionals, etc. Dins les comunitats negres hi havia un proletariat, una burgesia incipient i fins i tot una elit política amb poders limitats. Tot estava segregat: el transport, els restaurants, els lavabos, els cementiris, les competicions esportives, els espectacles, etc. Negres i blancs només s'interrelacionaven a la feina, i encara en un tipus de relacions en què el blanc era l'amo o el patró, i el negre, el criat o l'empleat.

3) Terrorisme

Per als negres que s'oposaven a l'*statu quo*, o infringien les etiquetes o les lleis no escrites, o simplement incomplien una norma per plaer, el càstig era sever. Anava des de la pallissa fins a la intimidació i el linxament. El **Ku Klux Klan** era una organització a l'ombra de la qual actuaven la majoria de blancs que defensaven tesis supremacistes; en general tenien un ampli suport entre la població.

Molts negres van començar a emigrar cap al nord, però es van trobar que la discriminació en relació amb els llocs de treball, l'habitatge, etc. allà també existia. Amb tot, el 1910 el 89% de la població negra encara vivia al sud; cap al 1960, només hi vivia el 60%.

Abraham Lincoln.
Hodgenville, 1809-Washington, 1865.

Després de la Segona Guerra Mundial es van començar a produir canvis importants que havien d'afectar l'emancipació dels negres americans. El 1948 la integració va arribar a les forces armades, i el 1954 al sistema d'ensenyament públic. El **Moviment pels Drets Civils**⁵³ del final dels anys cinquanta i començament dels seixanta va representar un cop fort per al sistema racista; els canvis subsegüents van ser importants per als negres, per bé que limitats. Aquesta situació va fer que els negres entressin a l'arena política, alhora que va facilitar l'aparició d'una burgesia pròspera.

(53) Civil Rights Movement.

Al llarg del segle XX els negres americans han treballat activament en l'organització de la resistència contra el racisme per mitjà d'una sèrie de grups i moviments. L'**Associació Nacional per l'Avenç de la Gent de Color**⁵⁴ es va crear l'any 1909 amb la finalitat d'eliminar la segregació i la discriminació contra els negres i les altres races. Des d'aleshores ha dirigit moltes campanyes per la igualtat, contra els guetos residencials, en favor de les escoles integrades, etc. Aquesta associació té centenars de branques i aproximadament mig milió de membres. En conjunt, ha estat una organització extremament efectiva en el camp de les llibertats i els drets civils.

(54) National Association for the Advancement of Coloured People.

Un dels líders més famosos i efectius del Moviment pels Drets Civils als Estats Units va ser **Martin Luther King**. Fundador de la Conferència Sud del Liderat Cristià el 1957, va lluitar per la resistència no violenta amb finalitats integracionistes. Era un líder carismàtic i la veu més articulada del moviment negre. A l'altre extrem de l'espectre polític, els Panteres Negres i la Nació de l'Islam defensaven estratègies molt més radicals i separatistes.

Martin Luther King, envoltat de simpatitzants a Baltimore, l'any 1963.

Les breus citacions següents, una de Martin Luther King i l'altra de Malcom X (un dels líders de Nació de l'Islam), exemplifiquen les dues posicions esmentades:

"He somniat que un dia aquesta nació aixecarà el cap i proclamarà el veritable significat del seu credo: mantenim que aquestes veritats són evidents per si mateixes, que tots els homes són creats iguals."

Martin Luther King, 1963.

"No, no sóc americà. Sóc un dels 22 milions de negres que són víctimes de l'americanisme. [...] Jo no veig cap somni americà; jo veig un malson americà."

Malcolm X, 1964.

A les acaballes del segle XX, als Estats Units encara hi ha la **frontera racial** que determina de quina manera blancs i negres es perceben i actuen uns respecte dels altres. Tot i que la discriminació pública és il·legal, la discriminació racial persisteix, possiblement sota formes més subtils; i, el que és més important, una gran majoria de la població negra encara viu en condicions de pobresa, i en alguns casos d'extrema pobresa.

Certament, hi ha negres que triomfen en el cinema, els esports, les arts i fins i tot en el camp empresarial, militar i polític. Aquesta gent constitueix una classe mitjana i mitjana alta sòlida. Per bé que són acceptats com a individus, en conjunt els negres continuen essent considerats estranys i perillosos. Un grup molt minoritari de negres ha dirigit la seva mirada cap a l'**afrocentrisme**, una ideologia que, en alguns aspectes, declara la superioritat com a civilització dels negres sobre els blancs.

4.7.2. La República de Sud-àfrica

D'entre les societats basades en la **divisió racial**, Sud-àfrica va ser, fins al 1994, la més rígida, estratificada i conflictiva. Els primers europeus que es van establir a l'Àfrica del Sud (Ciutat del Cap) van ser els holandesos, a qui ben aviat van seguir els colonitzadors francesos i alemanys. A poc a poc, aquests grups es van anar desplaçant terra endins i van entrar en conflicte, primer amb els !Kung i els hotentots, després amb els pobles de parles **bantus**⁵⁵. En aquest procés, molts africans van ser o bé assassinats o bé esclavitzats. Els descendents europeus dels primers immigrants es van anomenar a si mateixos *bòers* (és a dir, ramaders), i més tard *afrikaners*. Cap al final del segle XVIII, també hi van començar a arribar els colonitzadors britànics.

⁽⁵⁵⁾Entre els quals els zulus són els més coneguts.

Un cop acabades les guerres napoleòniques, la colònia de Ciutat del Cap va passar a ser britànica. Durant gairebé un segle, britànics i bòers van entrar en guerra entre ells i contra els africans pel control d'una àrea que cada vegada s'anava fent més gran com a resultat de la incorporació d'altres territoris: Natal, Transvaal i l'Estat lliure d'Orange. La guerra anglobòer (1899-1902) va acabar amb la victòria dels britànics. Al cap de poc, el 1910, els britànics van fundar la República de Sud-àfrica. El sistema polític que en va sorgir va dividir la població en els quatre grups o castes següents:

Democràcia minoritària

La democràcia era un privilegi de la minoria europea, que era aproximadament el 20% de la població total de l'època.

- blancs;
- indis;
- gent de color;
- negres.

Tot i que el racisme dels blancs i l'explotació dels negres han estat una constant de la vida sud-africana des de l'arribada dels europeus, no va ser fins al 1948, amb la victòria del partit nacional *afrikaner*, que es va introduir l'**apartheid** al país. L'**apartheid** era un sistema de dominació dels blancs basat en la separació total entre blancs i no blancs.

Seguint Van den Berghe, podem dir que l'apartheid operava de la manera següent:

- 1) Els **ciutadans** eren rígidament classificats en les quatre castes abans esmentades. Els africans havien de presentar documents d'identificació quan ho exigien les autoritats blanques.
- 2) El **poder** era pràcticament un monopoli dels blancs. Al Parlament, les forces armades, el poder judicial, etc., el personal i els dirigents eren blancs.
- 3) En les **zones rurals**, mig milió de blancs eren propietaris del 87% de la terra, mentre que quatre milions de negres se'n repartien la resta.
- 4) Els **blancs** es reservaven les feines més ben pagades. Els seus ingressos eren quinze vegades més elevats que els dels negres.
- 5) Estava prohibit **tenir relacions sexuals i celebrar matrimonis** entre blancs i no blancs. Els infractors d'aquesta norma podien ser empresonats per un període de fins a set anys.
- 6) Creació d'**espais públics separats** per als blancs i els no blancs (parcs, transports, hospitals, escoles, etc.).
- 7) Creació de **zones residencials racialment homogènies** per als negres a les ciutats (per exemple, Soweto a Johannesburg).
- 8) Reserva de **territoris racialment segregats** per als africans (bantustans).

L'apartheid va començar a mostrar senyals de debilitat als anys setanta. A la dècada dels vuitanta, la resistència negra, liderada pel **Congrés Nacional Africà**, juntament amb la pressió internacional, van desestabilitzar l'edifici de la dominació blanca, procés que va culminar amb la transformació total de la societat sud-africana als anys noranta. D'aquí en va sorgir una Constitució, l'any 1993, que proclamava la igualtat entre blancs i no blancs. No obstant això, superar les clivelles racials tan severes de la societat sud-africana en l'àmbit econòmic, en el polític i en altres camps no és una qüestió que es pugui resoldre a curt termini.

Després de les primeres eleccions multiracials de l'any 1994, Nelson Mandela fou elegit president de la República de Sud-àfrica.

5. Les condicions del multiculturalisme

El multiculturalisme pot ser entès de dues maneres. La primera és **descriptiva** i fa referència als fets lingüístics, religiosos, racials, ètnics, nacionals i altres trets diferencials que hi ha en la majoria d'estats contemporanis. La segona és **normativa** i fa referència a les polítiques específiques encaminades al manteniment de la diversitat cultural en la societat moderna. En aquest apartat ens referirem bàsicament a l'aspecte descriptiu, encara que de vegades es farà referència a l'aspecte normatiu.

Noia bereber al mercat d'Imilchil, al Marroc.

El multiculturalisme no és nou a la història, però el seu reconeixement, i més específicament la seva politització, és producte de la modernitat. Durant els darrers vint-i-cinc anys del segle XX, la paraula **multiculturalisme** s'ha usat de manera molt més àmplia i inclou diverses categories, com "dones", "gais i lesbianes", "gent amb disminucions físiques" i altres grups que s'han sentit històricament exclosos de la societat. Aquests grups, amb tot, travessen les fronteres racials, lingüístiques, religioses, ètniques i nacionals, i per aquest motiu demanen un tractament separat.

La situació de multiculturalisme està plena d'ambigüitats perquè la realitat que pretén definir és extremament complexa, fins i tot quan la nostra atenció, com aquí, es vol centrar exclusivament en el món occidental. Per a aclarir aquestes qüestions hem de fer-ho per passos i anar de la generalització a la concreció.

Per raons pràctiques, el punt de partida de qualsevol recerca en el camp del multiculturalisme ha de ser l'estat sobirà. És cert que en els últims anys un seguit de canvis mundials han debilitat la força i la resolució de l'estat modern, però les notícies sobre el seu afebliment s'han exagerat molt.

Les institucions supraestats com les Nacions Unides tenen un poder limitat fins i tot per a fer complir els seus propis acords. Els estats membres sovint ignoren la Declaració Universal dels Drets Humans. A més, la Declaració remarca els drets individuals, però no els drets col·lectius de les minories ètniques o religioses. El cas de la Unió Europea pot ser encoratjador, però per ara és en la seva major part no coercitiva, de manera que atorga als estats una gran flexibilitat a l'hora d'aplicar les seves estratègies polítiques.

Llibertat de consciència

Per exemple, alguns estats islàmics no inclouen, dins de la clàusula de la llibertat de consciència, el dret a convertir-se a una altra religió o de ser simplement agnòstic.

Hem dit que la majoria d'estats són multiculturals, però ho són de manera diferent i en graus diversos. La qüestió bàsica que es debat és la manera amb què els estats multiculturals acomoden la variació cultural, però, si no fem un estudi acurat sobre els orígens i la naturalesa d'aquestes variacions, ens arrisquem a imposar un criteri rígid que només s'adequarà a un cert tipus de societat.

Quan s'estudia una societat determinada, les primeres distincions que s'han de fer són entre els grups d'immigrants i els grups autòctons. Pel que fa a la immigració, cal assenyalar que pot ser de diverses menes:

- **Immigració voluntària**, quan les persones o les famílies es traslladen en cerca de noves oportunitats.
- **Immigració obligatòria**, quan la gent és forçada a deixar el seu lloc d'origen per causa de persecucions, guerres, etc.
- **Immigració interna**, quan s'esdevé dins d'un estat, i això és important si l'estat és una federació multinacional.
- **Immigració externa**, quan s'esdevé entre estats.

Finalment, els **immigrants** poden ser:

- **temporals** (treballadors convidats, etc.);
- **permanents** (legals i naturalitzats).

La distinció entre els **grups d'immigrants** i els **grups autòctons** és fonamental en més d'un sentit. Generalment, aquesta distinció marca l'absència i la presència d'una varietat de drets⁵⁶. Per a la qüestió de la immigració, saber el temps transcorregut és bàsic; la tendència és que, després de la segona o tercera generació, els immigrants voluntaris s'assimilin a la societat d'acollida o que només preservin certs aspectes més o menys folklòrics de la seva identitat cultural.

⁽⁵⁶⁾Des de l'autonomia política fins a l'autodeterminació.

Tal com hem dit en parlar de nació i nacionalisme, la majoria d'estats europeus moderns no són considerats com a estats nació per la simple raó que, com a resultat de factors històrics com les expansions, les unions, les federacions, etc., contenen, de fet o potencialment, més d'una (etno)nació dins de les seves fronteres.

Hi ha tres trets bàsics que caracteritzen les etnonacions totament desenvolupades:

Vegeu també

Consulteu el subapartat 2.2 d'aquest mòdul.

1) Una **cultura diferencial**, en el sentit més ampli del terme, incloent-hi un o més dels elements següents:

- llengua;
- religió;
- memòria històrica;
- costums, etc.

2) El **lligam a una terra** o territori.

3) La **consciència ètnica**.

El terme apropiat per a aquestes construccions és *estat multinacional*.

El que acabem de dir no nega, és clar, que en un **estat multinacional** els membres de les diferents etnonacions tinguin un sentiment de lleialtat envers l'estat, sobretot quan aquest reconeix i protegeix les seves diferents identitats etnonacionals. Aquest no és el cas quan l'estat està controlat per una de les etnonacions i les altres se supprimeixen o s'hi subordinen. A més d'aquestes etnonacions, dins l'estat hi pot haver grups ètnics establerts de fa temps, com és el cas dels jueus o dels gitanos. És un fet prou conegut que aquestes minories han estat sovint discriminades, perseguides, expulsades i exterminades.

Campament de gitanos a Hongria.

Si considerem ara la formació dels Estats Units i del Canadà, del que primer ens adonarem és que es tracta de societats excoloniales on els europeus es van anar instal·lant en zones amb poca població nativa, que, a la vegada, va ser eliminada o marginada. Es tracta d'un contrast fort respecte de les societats llatinoamericanes, que han donat lloc a societats més mesclades.

La història dels Estats Units divergeix força de la del Canadà, però ambdós països són estats multinacionals. Els **Estats Units**, per exemple, compten amb comunitats etnonacionals com els indis americans, els *chicanos*, els porto-riquenys, els hawaïans, etc. Els angloamericans van forçar aquests grups a incorporar-se als Estats Units, però la llei americana els reconeix la identitat cultural i els drets específics.

Els **afroamericans** es troben en una posició més aviat anòmala: el comerç d'esclaus els va dur a Amèrica, però no representen una etnonació perquè no tenen les característiques requerides. Tal com hem esmentat abans, no se'ls va permetre d'integrar-se a la societat nord-americana.

D'altra banda, el **Canadà** es pot considerar una federació constituïda per tres etnonacions: l'anglocanadenca, la de les comunitats aborígens i la de franco-canadencs. Una de les comunitats⁵⁷ ha incorporat forçadament les altres dues.

Vegeu també

Consulteu el problema de la integració dels afroamericans al subapartat 4.4 d'aquest mòdul.

⁽⁵⁷⁾L'anglocanadenca.

El concepte d'estat **multinacional** és controvertit. Per raons òbvies, la majoria d'estats han escollit tradicionalment el fet de presentar-se com a estats nació. Fins i tot en la literatura sociològica, el concepte de vegades s'evita. Personalment, hem obviat intencionadament qualsevol referència als drets polítics i a altres drets que es relacionen amb les etnonacions, i ens hem estat de fer servir termes carregats d'intencions ideològiques com *autodeterminació* i *secessió*. Amb tot, és un fet històric que el nombre d'estats independents ha crescut de forma discontinua.

Tot i no ser un dret internacionalment reconegut ni formar part d'una política assumida per la comunitat internacional, moltes etnonacions sense estat han expressat de maneres diferents, des dels moviments pacífics fins al terrorisme, el desig de crear un estat propi. Ja hem dit anteriorment que el nacionalisme romandrà. Les demandes de les etnonacions, tant per a aconseguir formes diferents d'autonomia com per a aconseguir la independència, no desapareixeran si no se satisfan d'alguna manera.

Ara podem centrar la nostra atenció en els **grups d'immigrants**. Tal com s'ha dit anteriorment, ens referim bàsicament a la migració individual o familiar voluntària cap a un altre estat⁵⁸. No importa si l'objectiu de l'immigrant és quedar-s'hi o no de manera permanent, el que és important és saber si els immigrants tornen o no tornen als seus llocs d'origen.

Dins del context del món occidental, les pautes immigratòries varien molt. Tant els Estats Units com el Canadà són fonamentalment països d'immigració, des dels seus orígens fins avui dia. Aquest no és el cas de l'**Europa occidental**, on la immigració massiva, si no considerem la immigració dins dels mateixos estats, és un fenomen recent. El que tenim immediatament després de la Segona Guerra Mundial és un flux d'immigrants que van del sud al nord d'Europa. Al final dels anys cinquanta i al principi dels seixanta, països com el Regne Unit, França, Holanda i altres van acceptar, en xifres considerables, immigrants procedents de les respectives antigues colònies. Altres països, sobretot Alemanya, van acceptar immigrants però només com a treballadors convidats, tot i que ara s'hagin convertit en residents permanents.

Actualment, la majoria de països de la Unió Europea tenen immigrants permanents, treballadors convidats, il-legals, refugiats i diàspores provinents d'arreu del món, amb la corresponent varietat d'origens etnonacionals, religiosos, lingüístics, racials, etc. Robin Cohen (1994) ha suggerit que dins de la Unió Europea –i això també podria servir per als Estats Units– apareixen tres grans grups amb un accés diferent als drets i les obligacions:

Vegeu també

Consulteu el subapartat 3.5 per als diferents procediments d'eliminar o regular el conflicte ètnic.

⁽⁵⁸⁾O cap a una altra etnonació dins del mateix estat.

Lectura complementària

R. Cohen (1994). *Frontiers of Identity*. Londres: Longman.

1) Els **ciutadans**⁵⁹, que és el grup privilegiat, amb permís de residència, drets polítics (eleccions, etc.) i socioeconòmics (subsidi d'atur, pensions, prestacions sanitàries, etc.).

(59) Nacionals per naixement o naturalitzats, immigrants establerts i refugiats acceptats.

2) Els **estrangers**⁶⁰, privilegiats perquè són rics o tenen feines ben pagades. Normalment tenen permís de residència.

(60) Persones que tenen més d'un passaport, persones que tenen l'asil i expatriats.

3) Els **ilotes**⁶¹, que són pobres i tenen poques oportunitats de canviar la seva situació. Tenen un accés limitat, si és que en tenen algun, a l'habitatge, la salut, l'educació, els beneficis socials, etc.

(61) Immigrants que o bé són il·legals o bé són indocumentats, gent que ha superat el límit d'estada, persones que no han aconseguit asil o treballadors temporals.

Si ens fixem ara en els **drets culturals dels immigrants** de la Unió Europea i l'Amèrica del Nord, la primera cosa que veurem és que, d'ençà dels anys seixanta fins ara, la idea que el destí dels grups immigrants era assimilar-se a la cultura dominant de la societat d'acollida va anar perdent força. Les demandes dels grups d'immigrants han estat de naturalesa diversa: el dret a preservar la seva herència cultural, el dret de fer o de no fer certes coses basant-se en les creences religioses, el dret d'aprendre la llengua pròpia, etc. En altres paraules, els immigrants esperen poder preservar àrees més àmplies de la seva cultura que no pas les que s'han conservat en el passat i, quan cal, esperen poder obtenir ajut econòmic de l'estat.

Drets de fer i de no fer

Pel que fa al dret de fer o de no fer certes coses basant-se en les creences religioses, cal assenyalar el dret de les nenes musulmanes a dur el xador a l'escola i el de no haver de fer gimnàstica.

La majoria d'estats, amb tot, són refractaris a fer **concessions lingüístiques** als immigrants. Un cas prou candent és la campanya duta a terme pels hispans dels Estats Units per a obtenir un ensenyament bilingüe i per a aconseguir el bilingüisme d'alguns dels estats. Hi ha hagut una forta resistència per part del govern dels Estats Units i dels estats locals a l'hora d'acceptar el desplaçament de l'anglès com a única llengua oficial.

Generalment, l'anomenat *multiculturalisme* d'alguns estats il·lustrats té uns límits obvis. Al final acaben fent concessions amb la intenció d'integrar els grups d'immigrants dins la societat d'acollida. No hi ha cap esperança que aquests grups puguin gaudir mai dels mateixos drets que els que tenen les etnonacions. Això és un punt indubtablement conflictiu, especialment quan les demandes culturals provenen de grups d'immigrants antiliberals. Al final s'ha de trobar l'equilibri entre dos principis diferents: els drets culturals dels immigrants i la sobirania de l'estat.

En els estats multinacionals on els drets de les etnonacions són reconeguts dins d'una estructura federal, els grups d'immigrants tendiran a integrar-se dins de la cultura de l'etnonació en què s'han establert. Això és molt evident en el cas de Bèlgica, Suïssa i el Canadà, però, a més d'estar aculturats dins de l'etnonació on s'han establert, els immigrants poden tenir també un sentiment de lleialtat envers l'estat.

El **racisme**, tal com hem vist, és endèmic en la societat americana, però també és present a l'Europa occidental. Afegeix un estrat més de complexitat al concepte de multiculturalisme. Creiem que és heurísticament útil limitar els conceptes de raça i de racisme als fenòmens que parteixen del color i, més generalment, de les diferències físiques. Som conscients que molts sociòlegs fan servir una definició més àmplia que inclou tant la segregació com l'explotació. Des del nostre punt de vista, el racisme té lloc quan la gent es troba socialment exclosa per raons del seu color, alhora que està discriminada i explotada com a resultat d'aquesta exclusió.

Posseïm un terme apropiat per a designar l'odi als estrangers: *xenofòbia*. Al seu torn, l'expressió *intolerància religiosa* és prou adequada per a designar l'actitud occidental envers l'islam i altres religions. Finalment, l'etnocentrisme cobreix un ventall ampli d'actituds i de pràctiques dirigides contra altres grups.

La qüestió del **racisme** a la Unió Europea ha estat objecte d'una àmplia cobertura per part dels mitjans de comunicació durant les darreries dels anys vuitanta i durant els anys noranta. S'han publicitat molt especialment els actes de violència racial duts a terme per extremistes. Aquests actes han pres la forma d'atacs terroristes, de violència als carrers, de vandalisme contra la propietat i d'amenaques i abusos verbals. És difícil jutjar les estadístiques sobre aquests incidents ocorreguts als diferents països, perquè la definició varia d'un país a l'altre. A Anglaterra i a Gal·les, per exemple, la definició⁶² és força àmplia. La xifra d'aquests incidents per raons racials va ser de vuit mil l'any 1992. A Alemanya, les estadístiques inclouen la violència física duta a terme per extremistes, i la xifra per a l'any 1992 va ser de dos mil cinc-cents atacs.

El cas de Canadà

Per exemple, al Canadà es demana als immigrants que aprenguin l'anglès o el francès, però que alhora es moguin dins del marc constitucional de l'estat.

Vegeu també

Consulteu el subapartat 4.6.1 d'aquest mòdul.

⁽⁶²⁾ Inclou tota forma d'abús verbal que faci esment a la raça

En un context institucional, la majoria de països de la Unió Europea compten amb una legislació que prohibeix i penalitza la discriminació racial. A *fortiori*, la violència racista està fortament perseguida tant en el sector públic com en el privat. Saber el grau d'efectivitat d'aquests mecanismes legals és una qüestió oberta al debat. És un fet ben conegut que les autoritats de vegades es resisteixen a dur a terme una acusació que estigui sota l'etiqueta de "crim racial".

Un aspecte del multiculturalisme que de vegades es debat és el del **lloc dels musulmans** a la Unió Europea. L'islam és la fe religiosa que practiquen immigrants provinents de tradicions i països molt diferents, generalment excoloni- als: el subcontinent indi, el nord de l'Àfrica, Indonèsia, Turquia, etc. Actualment hi ha uns vuit milions de musulmans a l'Europa occidental. El nombre creixent de mesquites és un signe de la seva vitalitat. A més de les mesquites, els grups islàmics han començat a proliferar i a actuar com a grups de pressió per tal de fer avançar la defensa dels drets dels musulmans en la preservació de les seves creences.

És prou sabut, i no ens ha de passar per alt, que les pors i els prejudicis mutus entre musulmans i cristians són el resultat de les doloroses experiències històriques. Mentre que a la Unió Europea el procés de secularització s'ha anat produint en els últims segles, l'islam no ha pogut separar el fet religiós del familiar, el fet social del polític. Un cas problemàtic és el de la desigualtat entre homes i dones. Amb tot, l'Alcorà pot ser llegit de més d'una manera, i hi ha recursos perquè els musulmans puguin adaptar-se a nous estils de vida quan viuen fora *dar al-islam* ('de l'esfera de l'islam'). Un cop més hem de remarcar la diversitat de tradicions musulmanes: l'islam dels nord-africans és molt diferent del dels paquistanesos.

La divisió que es pot constatar en esdeveniments com el del cas Rushdie⁶³ de l'any 1989 o el de la Guerra del Golf de 1991 contra l'Iraq va ser molt més visible entre els paquistanesos britànics que no pas entre els magrebins francesos. Per molt difícil que sigui predir el futur, ho és encara més quan es tracta de temes religiosos. Molts sociòlegs, incloent-hi alguns de musulmans, creuen que la globalització comportarà una secularització de l'islam, tant a Orient com a Occident. L'escenari de la fe s'interioritzarà i esdevindrà privat. Però el que els sociòlegs no poden saber és quant temps trigarà ni quant duraran les formes defensives del fonamentalisme islàmic.

La condició del multiculturalisme que hem presentat, amb totes les seves capes interrelacionades, demana un acostament teòric complex que Charles Taylor anomena *diversitat profunda*. Ja hem assenyalat que, des del nostre punt de vista, hi ha una gran divisió entre els estats multinacionals i les nacions estat. Els **estats multinacionals** es troben en una posició on la secessió és potencialment una sortida, en cas que les decisions de l'estat es considerin perjudicials per a la causa d'una o més de les etnonacions existents. Si com Will Kymlicka ha remarcat no es produeix una identitat compartida, la unitat política pot ser difícil de preservar. Els casos de Bèlgica i del Canadà són bons exemples d'aquesta realitat. Malgrat tot, la separació no comporta sempre violència, com ho exemplifica la secessió de Noruega respecte de Suècia el 1906.

Un altre tema és la **complexitat religiosa, lingüística i ètnica** dels grups d'immigrants. La majoria d'estats fan algunes provisions en el sentit de for- nir un marc en el qual la no-discriminació sorgeix com a resultat d'aquestes condicions. Un dels punts més importants és, naturalment, l'**accés als drets**

Les mesquites

L'any 1962 hi havia només set mesquites al Regne Unit; l'any 1994 el nombre era de sis-centes. A França hi ha hagut un desenvolupament semblant i actualment hi ha més de mil mesquites.

Dona amb vel al mercat d'Imilchil. Marroc.

⁽⁶³⁾Quan un líder religiós iranià va sentenciar a mort un escriptor britànic d'origen musulmà per apostasia.

socioeconòmics que els ciutadans donen per fet. Ja hem dit que el que és important no és saber fins a quin punt un estat és multiculturalista, perquè en darrer terme l'objectiu és aconseguir la integració cultural dels immigrants en la societat d'acollida. No es tracta d'aconseguir la total assimilació o la creació d'una homogeneïtat absoluta.

L'**estat liberal democràtic modern** típic dels països de la Unió Europea distingeix clarament l'esfera pública de la privada, i demana uns requisits mínims a l'esfera pública. Aquesta és l'única manera possible d'acomodar la diversitat.

El fet de saber fins a quin punt el multiculturalisme es reflectirà en les identitats personals múltiples ha atret l'atenció d'alguns sociòlegs. Una altra consideració important és saber si les **identitats múltiples** seran harmonioses o conflictives. Es diu que el futur de la Unió Europea es basa en persones capaces d'integrar una gran varietat d'identitats. Idealment, una persona hauria de poder ser lesbiana, negra, musulmana, escocesa, britànica i europea alhora. Això comporta un seguit de problemes. Pot ser que, com a conseqüència del seu color i/o de la seva religió, no sigui percebuda o acceptada com a culturalment escocesa, o que, si Escòcia esdevé independent, no pugui escollir ser britànica. Actualment és una mica ingenu esperar que aquestes identitats múltiples puguin funcionar sense conflicte. Al cap i a la fi, encara queden molts problemes sense solucionar en relació amb la raça i la religió.

Activitats

1. Les nacions es poden inventar?
2. Esteu d'acord amb el dictat de Renan segons el qual la nació és un plebiscit diari?
3. Quina explicació doneu al ressorgiment del nacionalisme a Europa?
4. Quin paper té la llengua en la identitat nacional/ètnica?
5. Què hi ha d'erroni, si és que hi ha alguna cosa, en el punt de vista primordialista sobre l'etnicitat?
6. Per què l'etnocentrisme és universal?
7. Com us expliqueu l'aparició de prejudicis racials per raó del color a Occident?
8. Com expliqueu el fet que la majoria de pensadors occidentals dels segles XVIII i XIX creguessin en la superioritat de la raça blanca?
9. Què constitueix la identitat europea?

Exercicis d'autoavaluació

Qüestions breus

1. Espanya és una nació?
2. Què van dir Marx i Engels sobre el futur de les nacions?
3. Quin és el model irlandès de nacionalisme?
4. Quina teoria nacionalista concep la nació com una gran família jurídica?
5. Quina és la diferència entre el nacionalisme ètnic i el nacionalisme cívic?
6. Com definiríeu Escòcia segons els sis factors esmentats en la taxonomia de Krejci-Velinsky sobre les ètnies nacions?
7. Quina és la diferència entre ètnia i nació segons Anthony D. Smith?
8. Què és una societat amb una democràcia *Herrenvolk*?
9. Com s'anomenen les persones que creuen que totes les races provenen d'una única parella?
10. Qui és el pare de la ideologia racista?
11. Quina és la diferència entre *racial* i *racista*?
12. Per què alguns antropòlegs posen objeccions al concepte de *raça*?

Solucionari

Exercicis d'autoavaluació

Qüestions breus

1. Si la definició de nació és política, la resposta és que sí. Si la definició de nació és cultural, la resposta és que no.
2. Que desapareixerien.
3. El nacionalisme contra l'estat.
4. La sociobiologia.
5. El nacionalisme ètnic concep la pertinença a la nació en termes de passat comú. El nacionalisme cívic, per la seva banda, defineix la ciutadania no en termes de sang, sinó segons criteris polítics, culturals i socials.
6. Escòcia és un territori compacte, amb un estatus polític autònom, una història relacionada, una cultura definida per les condicions polítiques, una llengua compartida i una consciència nacional ètnica i política.
7. Una nació és una ètnia amb una cultura pública comuna i uns drets legals comuns per a tots els membres, i també posseeix una economia comuna.
8. És una societat democràtica per a la raça dominant, però tirànica per a la raça o races subordinades.
9. Monogenistes.
10. Gobineau.
11. *Racial* és una classificació dels éssers humans en grups segons criteris de color o d'altres trets físics. *Racista* fa referència a la distinció basada en la superioritat i la inferioritat racial, i també en actituds discriminatòries associades amb aquestes creences.
12. Perquè no té cap valor científic.

Glossari

control hegemònic concepte, encunyat per Ian Lustick seguint Gramsci, que fa referència a una situació en què l'estat reprimeix o conté el conflicte ètnic per dominació coercitiva dels grups ètnics subordinats i per cooptació de les seves elits.

estat espai polític i social amb un govern centralitzat, territorialment definit i sobirà.

ètnia segons Smith, és una determinada població humana amb històries, cultures ancestrals i mites compartits, que està associada a un territori específic i a un sentiment de solidaritat.

ètnicitat propietat compartida per les persones que pertanyen a una ètnia.

etnocentrisme actitud de superioritat cultural que cada grup humà mostra amb relació a tots els altres grups.

etnogènesi procés pel qual les categories ètniques van esdevenir ètnies com a resultat de la presència d'observadors externs, cosa que els donava un sentiment d'unitat cultural.

multiculturalisme des de la perspectiva descriptiva, conjunt de fets lingüístics, religiosos, racials, ètnics, nacionals i d'altres trets diferencials que hi ha en la majoria d'estats contemporanis. Des de la perspectiva normativa, polítiques específiques encaminades al manteniment de la diversitat cultural en la societat moderna.

raça biològica grup d'éssers humans que comparteixen característiques físiques heretades genèticament (color de la pell, tipus de cos, color dels cabells, etc.).

raça social grup d'éssers humans que un altre grup percep com a diferents a partir de trets somàtics.

racisme conjunt de creences, actituds i pràctiques institucionalitzades dirigides a perpetuar tota mena de discriminacions contra els membres de grups racials socialment diferents.

Bibliografia

Bibliografia bàsica

- Anderson, B.** (1991). *Imagined Communities* (ed. original 1983). Londres: Verso.
- Banton, M.** (1987). *Racial Theories*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Berghe, P. van den** (1978). *Race and Racism*. Nova York: Wiley.
- Cornell, S.; Hartmann, D.** (1998). *Ethnicity and Race*. Londres: Sage.
- Geertz, C.** (1973). *The Interpretations of Cultures*. Nova York: Basic Books.
Traducció castellana: *Interpretación de las culturas*. Barcelona: Gedisa (1988).
- Gellner, E.** (1983). *Nations and Nationalism*. Oxford: Blackwell.
Traducció castellana: *Naciones y nacionalismos*. Madrid: Alianza (1994).
- Hobsbawm, E. J.** (1990). *Nations and Nationalism since 1780*. Cambridge: Cambridge University Press.
Traducció castellana: *Naciones y nacionalismo desde 1780*. Barcelona: Crítica (1995).
- Llobera, J. R.** (1994). *The God of Modernity. The Development of Nationalism in Western Europe*. Oxford: Berg.
- Martinello, M.** (1995). *Ethnicité dans les sciences sociales contemporaines*. París: Presses Universitaires de France.
- Poliakov, L.** (1974). *The Aryan Myth*. Nova York: Signet.
- Smith, A. D.** (1991). *National Identity*. Londres: Penguin.

Bibliografia complementària

- Armstrong, J.** (1982). *Nations before Nationalism*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press.
- Barth, F.** (1969). *Ethnic Groups and Boundaries*. Oslo: Universitets Forlaget.
- Cohen, R.** (1994). *Frontiers of Identity*. Londres: Longman.
- Connor, W.** (1994). *Ethnonationalism. The Quest for Understanding*. Princeton: Princeton University Press.
- Davidson, B.** (1992). *The Black Man's Burden*. Londres: James Curry.
- Garcia, S.** (ed.) (1993). *European Identity and the Search for Legitimacy*. Londres: Pinter.
- Greene, J.** (1959). *The Death of Adam*. Ames: Iowa University Press.
- Greenfeld, L.** (1992). *Nationalism. Five Roads to Modernity*. Cambridge (Mass.): Harvard University Press.
- Hayes, C.** (1931). *The Historical Evolution of Nationalism*. Nova York: Smith.
- Hobsbawm, E.; Ranger, T.** (ed., 1983). *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press.
Traducció catalana: *Invent de la tradició*. Vic: Eumo (1989).
- Hroch, M.** (1985). *Social Preconditions of National Revival in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Issacs, H.** (1975). *The Idols of the Tribe*. Cambridge (Mass.): Harvard University Press.
- Jordan, W.** (1977). *White over Black*. Nova York: Norton.
- Kapferer, B.** (1988). *Legends of People, Myths of State*. Washington: Smithsonian Institution Press.
- Kohn, H.** (1944). *The Idea of Nationalism*. Nova York: Collier.

- Krejci, J.; Velinski, V.** (1981). *Ethnic and Political Nations in Europe*. Londres: Croom Helm.
- Marx, K.; Engels, F.** (1983). "The Communist Manifesto" (ed. original 1848). A: *The Portable Marx*. Hardmonsworth: Penguin.
Traducció catalana: *El Manifest del partit comunista*. Barcelona: Edicions 62 / Edicions de la Magrana (1977).
- McGarry, J.; O'Leary, B.** (1993). *The Politics of Ethnic Conflict Regulation*. Londres: Routledge.
- Mill, J. S.** (1983). *Consideration on Representative Government* (ed. original 1861). Londres: Everyman.
Traducció castellana: *Del gobierno representativo*. Madrid: Tecnos (1985).
- Moynihan, P.** (1993). *Pandaemonium*. Oxford: Oxford University Press.
- Olzak, S.; Nagel, J.** (ed., 1986). *Competitive Ethnic Relations*. Nova York: Academic Press.
- Pflanze, O.** (1966). "Nationalism in Europe, 1848-1871". *Review of Politics* (núm. 28, pàg. 129-143).
- Poutignat, P.; Streiff-Fenart, J.** (1995). *Théories de l'ethnicité*. París: Presses Universitaires de France.
- Renan, E.** (1992). *Qu'est-ce qu'une nation?* (ed. original 1871). París: Pocket.
Traducció castellana: *¿Qué es una nación? Cartas a Strauss*. Madrid: Alianza (1988).
- Roosens, E.** (1989). *Creating Ethnicity*. Londres: Sage.
- Seton-Watson, H.** (1977). *Nations and States*. Londres: Methuen.
- Shafer, B.** (1982). *Nations and Nationalism*. Malabar: Anvil.
- Shaw, P.; Wong, P.** (1990). *Genetic Seeds of Warfare*. Londres: Unwin Hyman.
- Smith, A. D.** (1981). *The Ethnic Revival in the Modern World*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Smith, A. D.** (1986). *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford: Blackwell.
- Stavenhagen, R.** (1996). *The Ethnic Question*. Tòquio: United Nation University Press.
- Stocking, G.** (1982). *Race, Culture and Evolution*. Chicago: Chicago University Press.
- Summer, W. G.** (1966). *Folkways* (ed. original 1906). Nova York: Dover.
- Suny, R. G.** (1993). *The Revenge of the Past. Nationalism, Revolution and the Collapse of the Soviet Union*. Standford (Cal.): California University Press.
- Tilly, C.** (ed.). *The Formation of National States in Western Europe*. Princeton: Princeton University Press.
- Tyryakian, E.A.; Rogowski, R.** (1985). *New Nationalisms of the Developed West*. Londres: Allen and Unwin.
- Wieviorka, M.** (ed., 1997). *Une société fragmentée? Le multiculturalisme en débat*. París: La Découverte.
- Young, C.** (1994). *The African Colonial State in Comparative Perspective*. New Haven: Yale University Press.

